

S O C I O L O G I J A

«P R E D A V A N J A»

(akademska godina 2002/'03.)

Teo Miletić

SPLIT, 2003.

ODNOS IZMEĐU SOCIOLOGIJE I PRAVNIH ZNANOSTI

(1)

Odnos između sociologije i pravnih znanosti se može definirati kao odnos između cjeline i dijela. Sociologija kao društvena znanost po predmetu istraživanja je opća i globalna znanost, dok su pak pravne znanosti, sa druge strane, predmetno ograničene na sferu analize i izučavanja, a predmet pravnih znanosti je pravni sustav određene države, i samo te države, pa zbog toga pravo spada među parcijalne znanosti.

FUNKCIJE IZUČAVANJA SOCIOLOGIJE UNUTAR PRAVNOG STUDIJA:

Propedeutička funkcija sociologije – sastoji se u tome da mi kroz jednogodišnje izučavanje tema, usvojimo i znamo određeni fundus pojmova koji su danas prisutni, a odnose se na shvaćanje modernog društva i njegovo funkcioniranje.

Druga funkcija sociologije – jest da se ona u izučavanju prava vezuje za činjenicu da se među pravnicima javljaju profesionalne deformacije. Sociologija bi trebala pomoći da se neke od tih deformacija izbjegnu.

Neke od mogućih deformacija su: npr. «*pronalaženje rupa u zakonu*» - mnogi pravnici glavni smisao svog posla vide u tome kako zaobići zakon, tj. kako bi se pogodovalo nekom pojedincu čije interese pravnik izražava.

Druga moguća profesionalna deformacija je tzv. *Fiškalski odnos prema pravnom pozivu* – javlja se kod pravnika koji su orijentirani na samo primjenu zakona ne uviđajući da su zakoni zbog ljudi, a ne ljudi zbog zakona.

Treća profesionalna *deformacija* je ona koja se *javlja u državnim tijelima*, koji su po prirodi svog posla vezani za donošenje zakona i propisa. Ta deformacija je svojevrsno preveliko očekivanje *od normiranja*, tzv. *Normativizam*.

Četvrta profesionalna deformacija je zapravo pitanje kako pravnici shvaćaju pravo? Neki pravnici shvaćaju pravo kao mrežu zakona ili propisa. Drugi pak misle da se ukupni pravni život sastoji od pravnih propisa ali i primjene tih pravnih propisa

Peta profesionalna deformacija je zapravo shvaćanje da bi pravnici po prirodi svog posla trebali biti, u ideološkom smislu, konzervativni (težnja ka očuvanju poretka). Pravnici primjenjujući propise često puta mogu biti oni koji će inicirati promjene u pravnom sustavu, a i u funkcioniranju pojedinih dijelova društva. Pravnici u svakom slučaju moraju uzeti u obzir društveni realitet i shvatiti svrhu pravnog poretka.

Da bi se sve ove profesionalne deformacije smanjile potrebno je unutar Pravnog studija izučavati kolegije kao sociologija.

Sljedeći razlog izučavanja sociologije u studiju prava vezan je uz određenu **kritičnost** u odnosu na društvo, a sociologija razvija tu kritičnu svijest spram društvu. Sociologija kao takva razvija kod pravnika tu kritičnost prema funkcioniranju društva.

ZAŠTO JE BILA POTREBNA ILI JE NASTALA SOCIOLOGIJA KAO POSEBNA DRUŠTVENA ZNANOST KADA MI KAO POJEDINAC DOBIVAMO ODREĐENE SPOZNAJE?

(2 i 3)

Naš život je svojevrsno upoznavanje s društvom, tj. shvaćanje funkcioniranja društva, pa bi se moglo reći da je svatko od nas sociolog. Međutim sociologija kao znanost i sociolozi na drugačiji način iskazuju zapravo isto što i ljudi o svom životu.

Određene spoznaje mi stječemo participirajući u društvenim grupama, od primarnih grupa (obitelji), pa do sekundarnih grupa (npr. razreda u školama...). Naše «članstvo» u tim grupama ima posljedicu na nas i na naše društveno ponašanje. Mi preuzimamo određene elemente i svojstva tih grupa – prihvaćamo tu *grupnu svijest* grupe čiji smo mi članovi. Primamo informacije pomoću elemenata duhovne kulture.

U najširem smislu socijalizacijski proces nas kao pojedinaca ima utjecaja na naše doživljavanje društva i njegovog funkcioniranja.

Razlikujemo dvije vrste znanja o društvu:

NEZNANSTVENI ILI PREDZNANSTVENI OBlici ZNANJA O DRUŠTVU	SOCIOLOGIJA ILI ZNANSTVENI OBlik ZNANJA O DRUŠTVU
--	--

Znanost – predstavlja skup preciznih, sustavnih ili sistematičnih i objektivnih spoznaja o prirodi, čovjeku, društvu i povijesti ili o objektivnoj realnosti koja nas okružuje.

Te spoznaje su uvijek određenog stupnja općenitosti (deskriptivna ili opisna definicija znanosti).

Razlikujemo:

1. **statički** – nauka (je doktrina koja podrazumijeva znanja koja su unutar jedne znanosti već postojala)
2. **dinamički** – znanost (se odnosi na ono čime se živeći znanstveni aspekt definiranja, odnosno znanstvenici bave i što istražuju)

Mogući novi rezultati u aktualnim istraživanjima neke znanosti mogu dovesti u pitanje neke nove spoznaje znanstvenika.

Thomas Khun – «Struktura znanstvenih revolucija».

U ovom svom djelu on uvodi pojam paradigme u znanost, tvrdeći da u razvoju pojedinih, posebno prirodnih znanosti, postoji vremensko razdoblje u kojim se sva istraživanja odvijaju i to u okviru tzv. *vladajuće znanstvene paradigme*, tj. među znanstvenicima manje-više postoji suglasnost o predmetu o kojem istražuju. Dok traje to razdoblje postoji tzv. *normalna znanost*, a znanstvenici daju određene nove spoznaje koje se uvijek vezuju uz vladajuće paradigme, a unutar te znanosti javljaju se nove spoznaje koje su u suprotnosti sa starom paradigmom.

ČETIRI TEMELJNA OBILJEŽJA ZNANSTVENIH ISTRAŽIVANJA SU:

1. **Preciznost**
2. **Sustavnost ili sistematičnost**
3. **Određeni stupanj općenitosti ili uopćenosti**
4. **Objektivnost**

AD. 1. – Preciznost:

Pod preciznošću znanstvenih istraživanja treba podrazumijevati obvezu znanstvenika da pojmove i kategorije koje koristi u svom istraživanju jasnije i preciznije definira kako ne bi bilo zabune što je njihovo pravo značenje. Ovo obilježje važno je za društvene znanosti.

AD. 2. – Sustavnost ili sistematičnost:

Ovo obilježje ima 2 aspekta.

Prvi aspekt ima jednu svoju unutarnju logiku ili sustavnost koju svaki znanstvenik treba poštovati jer ukoliko se ne bi pridržavao te logike onda bi i samo istraživanje bilo pogrešno ili bi oni koji čitaju o njegovom istraživanju bili dovedeni u nedoumicu.

Drugi aspekt vezan je uz obvezu istraživača o problemu kojeg istražuje, a ta obveza je da istraživač prikupi sve relevantne činjenice koje su važne za cjelovito istraživanje problema kojeg on istražuje odnosno kojim se bavi

AD. 3. – Stupanj općenitosti ili uopćenosti:

Odnosi se na činjenicu da znanstvena istraživanja teže doprijeti do nekih općenitijih spoznaja o određenom dijelu stvarnosti koje ta znanost istražuje, tj. ne ostaju na pojedinačnom problemu, nego povezujući više njih metodom apstrahiranja ili generalizacije dolaze do općenitosti.

AD. 4. – Objektivnost znanstvenih istraživanja:

Svodi se na problem dokažljivosti određenih znanstvenih tvrdnji ili istinitosti znanstvenih spoznaja. Netko drugi može testirati tvrdnju tog znanstvenika koristeći metode koje je i taj znanstvenik koristio. Ovo je najvažnije zato što je znanstveni cilj da se dođe do činjenica koje će pak biti istinite i dokažljive.

Postavlja se pitanja da li je i kako moguće u društvenim znanostima postići ovaj zahtjev?

U društvenim znanostima razvila su se 2 shvaćanja (**Epistemologija** – u okviru ove znanstvene discipline vodile su se rasprave o problemu objektivnosti i dokažljivosti znanstvenih tvrdnji):

1. shvaćanje – zastupa tezu o metodičkom jedinstvu prirodnih i društvenih znanosti. Pristaše ovog shvaćanja tvrde da ne postoji bitna razlika između prirodnih i društvenih znanstvenosti u pogledu mogućnosti dolaska do znanstvenih spoznaja, pa onda i do testiranja istinitosti i objektivnosti. Zastupaju stav da je do istinitosti i objektivnosti znanstvenih spoznaja moguće doći i onda kada je riječ o prirodnim i o društvenim znanostima.

Osnovna pretpostavka je da je predmet prirodnih i društvenih znanosti u osnovi sličan i da se ta realnost bitno ne razlikuje, i to prije svega na mogućnost dolaska do istinitih spoznaja o prirodnoj i društvenoj realnosti.

Oni smatraju da istražujući društvo, čovjeka i povijest, može se doći do znanstvenih spoznaja, jer i u društvenom životu može doći do određenih zakonitosti kao i u prirodnom životu.

Za ove znanstvenike se koristi pojam tzv. *pozitivističkog pristupa* istraživanja društva, jedan od najvećih pozitivista je Auguste Comte.

Osnovni zadatak sociologije i sociologa je da se dođe do određenih zaključaka koji su objektivni i koji se mogu istraživati.

2. shvaćanje (orijentacija) – razvija se u vezi sa problemom, tj. da postoji teza o bitnoj metodičkoj razlici prirodnih i društvenih znanosti.

Poborište je da postoji bitna ili vrlo značajna razlika između karaktera predmeta istraživanja prirodnih i društvenih znanosti. Društvo, čovjek i povijest, kao predmet istraživanja, su različiti u odnosu na neživu ili živu prirodu kojom se bave prirodne znanosti.

U društvu i njegovom funkcioniranju ne postoje takve zakonitosti ili pravilnosti kao što one postoje u prirodi, bilo živoj ili neživoj. Zbog toga što je bitni akter u društvu čovjek kao racionalno ili svjesno biće, a toga nema u prirodi; gdje se određeni procesi zbivaju u drugačijim zakonitostima i uvjetima.

Ta činjenica usmjerava spoznajni cilj istraživača. Mi istražujući društvo ne možemo pretendirati da dođemo do zakonitosti koje su objektivnog karaktera jer moramo uključiti činjenicu da u društvenom životu funkcioniraju ljudi, a njihovo činjenje u društvu nije uvijek objašnjivo određenim zakonitostima.

Činjenica da su ljudi dio društva ima još jedan aspekt jer i sami znanstvenici su kontekst društva, a to je zapravo otežavajuća okolnost jer nisu distancirani od samog predmeta istraživanja.

Umjesto zahtjeva da dolazimo do zakonitosti, mi pokušavamo razumjeti ponašanja ljudi. Sam Max Weber (1859. – 1920.) je predlagao da govorimo o sociologiji promatranja, a ne o nečemu što ne postoji, a čemu bi se ljudi podčinjavali, tj. bili objekti toga.

U okviru Njemačke sociologije je bilo razvijeno shvaćanje o razlici između prirodnih i društvenih znanosti. To shvaćanje razvilo se u **Historijskoj školi** (u 19. st.), gdje se pokušavala razjasniti razlika društvenih znanosti od prirodnih.

U 20. st. ipak preteže drugi pristup, o razlici prirodnih i društvenih znanosti.

Ideologizacija znanosti. – znanstvenici bi trebali biti objektivni ali nisu jer i sami dijele određena ideološka shvaćanja, bili oni toga svjesni ili ne. Ideologizacija više dolazi do izražaja u interpretaciji rezultata istraživanja nego u samom istraživanju.

Jedan od načina dokazivanja objektivnosti znanstvenih spoznaja je «*Povijesno praktični*» - znanstvenik na temelju sadašnje situacije u društvu, predviđa ono što bi se moglo dogoditi u budućnosti. Da bi se takva istraživanja dokazala, tj. vidjeli da li su istiniti, možemo provjeriti ovom metodom, npr. M. Weber je krajem 19. st. predviđao da će proces birokratizacije i racionalizacije¹ društvenog života biti jedno od glavnih obilježja društva u modernom životu.

Druga metoda na kojom se može testirati problem istinitosti jest, tzv. «*Racionalna metoda dokazivanja*», a ona se izražava u tome da bismo ocijenili istraživanje pitamo se da li je istraživač adekvatno u istraživanju primijenio metode *racionalnog mišljenja*. U društvenim znanostima se ne koristi eksperiment kao

¹ Weber podrazumijeva takav način ili oblik uređenja modernih kapitalističkih društava koji će rezultirati što manjim utroškom rada, sirovina, ljudskog djelovanja, a što većim rezultatima tog djelovanja. Da bi se to moglo ostvariti društvo će se organizirati kao birokratsko društvo.

istraživanje, jer bi u društvenim istraživanjima eksperiment bio bi čovjek, a ne znamo hoće li se čovjek u eksperimentu ponašati kao i u normalnom životu.

Definicija sociologije bi bila: *«Sociologija predstavlja metodično nastojanje da se dođe do što preciznijih, sistematičnijih i objektivnijih spoznaja određenog stupnja općenitosti o društvu, povijesti i čovjeku».*

Sociologija je pretežno teorijska znanost o globalnom društvu i svim bitnim manifestacijama globalnog društva. U sociologiji pod pojmom globalnog društva podrazumijevamo one zajednice ljudi koje su trajnijeg karaktera, koje su relativno samodovoljne i unutar kojih postoji društveni sistem i poredak kao oni elementi tog društva koji mu osiguravaju trajnost i relativnu stabilnost.

Sociologija je pretežito teorijska znanost; isto tako je i empirijska (iskustvena) znanost, tj. koristeći određene metode prikuplja podatke o nekim dijelovima društvenog života.

Globalno društvo je postalo orijentaciono kao predmet izučavanja društva. Unutar sociologije se danas odvajaju određene vrste specijalnosti za posebna sociološka područja, što znači da se cjelokupni predmet globalnog društva parcijalizirao na određene dijelove, ali ipak postoji jedan smjer koji sve predmete svih posebnih sociologija izučava kao opća sociologija. Sociologija se razlikuje u odnosu na druge društvene znanosti.

Enciklopedijsko shvaćanje (A. Comte) odnosa sociologije i drugih društvenih znanosti. Sociologija po njemu sintetizira sve sadržaje i sva znanja do kojih su ostale društvene znanosti došle. Sociologija se ipak nije razvijala sa tim shvaćanjem, ali zadnjih desetak godina se zbog novih fenomena u modernim društvima dolazi do određenog sintetiziranja znanstvenih disciplina kako bi se objasnili ti fenomeni koje nije moguće objasniti sa stajališta jedne specijalizirane znanstvene discipline.

Formalizam je u sociologiji je posebno bio razvijen u Njemačkoj sociologiji, a razvija se zadnjih godina 20. st. Tom pravcu pripadali su: G. Simmel (Zimel), Toenies... Oni su držali da se sociologija treba baviti formama i oblicima društvenog života, a ostale društvene znanosti bi se trebale baviti sadržajima društvenog života.

Redukcionista shvaćanje predmeta sociologije – smatra da je predmet socioloških znanosti ono što preostaje od drugih društvenih znanosti. Neki smatraju da bi predmet trebalo biti društvo.

Iz današnje perspektive sociologija je vezana za društvo kao cjelinu, a ono što ju razlikuje od drugih društvenih znanosti je njen specifični spoznajni interes kada pristupa istraživanju društva.

PODJELA DRUŠTVENIH ZNANOSTI

Prvi podjela je ona po kriteriju društvenih znanosti prema stupnju apstrakcije²:

1. Pretežno teorijske znanosti³
2. Pretežno empirijske ili iskustvene znanosti⁴

Kriterij druge podjele je dijeljenje društvenih znanosti prema opsega istraživanja:

1. Globalne znanosti (opće ili globalne)⁵
2. Parcijalne znanosti⁶
 - a. Pravne znanosti
 - b. Gospodarske ili ekonomske znanosti
 - c. Politološke znanosti
 - d. Kulturološke znanosti (sfera kulture u društvu: umjetnost, filozofija, lingvistika...)

PRIMJERI PODJELE DRUŠTVENIH ZNANOSTI:

- Međunarodni ekonomski odnosi kao znanost, gdje spadaju prema stupnju apstrakcije, a gdje prema opsegu istraživanja?

Međunarodni ekonomski odnosi kao znanost prema stupnju apstrakcije spada i u teorijske i u empirijske znanosti, a prema opsegu istraživanja spadaju u parcijalne znanosti, i to točnije u gospodarske ili ekonomske znanosti.

- Opća lingvistika kao znanost, gdje spada prema stupnju apstrakcije i prema opsegu istraživanja?

Opća lingvistika kao znanost prema stupnju apstrakcije spada u teorijske znanosti, a prema opsegu istraživanja spada u parcijalne znanosti i to točnije u kulturološke znanosti.

ODNOS SOCIOLOGIJE I FILOZOFIJE

Filozofija je znanstveno specifičan oblik ljudskog znanja koje ne bismo smjeli tretirati kao znanost, to proizlazi iz predmeta filozofije i filozofskog interesa.

Specifičnost filozofskog znanja je vrlo visok stupanj apstrakcije. Ona se bavi nekim temeljnim pitanjima i problemima koji su vezani uz određene sfere života. Iz specifičnosti filozofskih pitanja, filozofiju nije moguće ubrojiti u korpus ukupnih znanosti, pa prema tome ni u korpus društvenih znanosti. Filozofija nema shvaćanja koja su empirijski potvrđena. Filozofija prema tome nema ona obilježja znanosti koja su potrebna da bismo je smatrali znanost (ona četiri obilježja u prethodnom dijelu).

Tendencija razvoja filozofija išla je u tom smislu, a iz njena okrilja su se razvijale određene znanosti koje su imale određena obilježja po kojima smo ih mogli smatrati više znanostima nego filozofijom. To su one filozofske discipline koje se bave filozofijom društva, čovjeka i povijesti.

Do formiranja sociologije kao samostalne znanosti (30-ih god. 19. st.) najveći dio znanja o čovjeku, društvu i povijesti nalazimo u filozofiji, ali kao rezultat pristupa ovim temama u okviru filozofije, postoje neke specifičnosti. Kada su stari filozofi raspravljali o društvu, čovjeku i povijesti, rasprava je bila formirana kao pogled, tj. kao kritika «idealnog društva», npr. tako Platon u svojoj «Državi», koja je zapravo o cjelini razgovor o tome kako bi se dalo urediti idealno društvo, državu. To kasnije rade utopisti, pa poslije i socijalisti... Svi oni nude neke modele idealnog društva.

Ono što je karakteristično za filozofiju je razmatranje i nastojanje da se uspostavi pravedno društvo.

Nastanak sociologije pravi bitan zaokret. Problem idealnog društva stavlja se na stranu, a razmatra se sadašnje društvo. Neki sociolozi bi mnogo puta, ipak predlagali idealno društvo, npr. Comte.

U 20. st. je sve manje prijedloga sociologa za idealnim društvom. To je dokaz da se sociologija distancirala u potpunosti od filozofije.

² Duševne radnja kojom se u mislima hotimice odvajaju neki elementi predmeta; hotimično ispuštanje iz vida onoga što je nečemu sporedno, posebno, slučajno, nebitno, radi onoga što je glavno, opće, nužno i bitno

³ U sastavu ovih znanosti pritežu spoznaje višeg stupnja apstrakcije

⁴ One znanosti u kojima pritežu spoznaje nižeg stupnja apstrakcije, ili spoznaje vezane za određena događanja i određene slučajeve

⁵ Globalne ili opće znanosti su one znanosti koje se bave istraživanjem globalnih društava kao cjeline

⁶ Parcijalne se znanosti, za razliku od globalnih ili općih, bave pojedinim segmentom društvenog života

Svojstva filozofije i sociologije:**1. stajalište:**

Prvo stajalište razvio je Comte – «pozitivistički pristup» Pozitivisti su smatrali da sociologija i filozofija nisu povezane i da se razlikuju.

Zalažu se za strogu odvojenost filozofije od sociologije. Comte drži da je filozofija puko neobvezujuće razmišljanje, te prema tome nije znanost. Filozofije nema atribute znanstvenih spoznaja. Pozitivisti nastoje shvatiti kako doći do temeljnih zaključaka kako društvo, povijest i čovjek funkcioniraju.

2. stajalište:

Drugo stajalište bilo je razvijeno u okviru Marksističke teorije, u epohi od 20-ih god. do 60-ih god. 20. st. – smatrala je da može objasniti i društvo i čovjeka i prirodu. Postoje određene filozofske pretpostavke sociologije kao znanosti. Naime, filozofske pretpostavke na koje se sociolozi moraju oslanjati vezani su za filozofska stajališta o problemu društva, čovjeka i povijesti. One filozofske discipline koje se bave filozofijom društva, povijesti i čovjeka su sociolozima značajne, zato što pristupaju društvu od općih shvaćanja što je čovjek, povijest, društvo, a odgovore na ova pitanja pronalazimo u samoj filozofiji i zbog toga sociolozi trebaju imati neka filozofska znanja.

- **Ontologija** (ontološki aspekt) – bavi se pitanjem «bitka», u čemu «jest ono što jest», «što je bitak». Postoji različite definicije bitka:
 - **Idealistički** – definira se bitak kao ideja, duh, Bog. Hegel je vrhunac idealističkog shvaćanja, on sve interpretira polazeći od ideje o apsolutnoj ideji.
 - **Materijalistički** – definira se bitak kao neka materija, materijalistički odgovori primat daju materiji, a duhovnost se smatra samo vidom upravljanja sa materijalnim svijeta, ipak bilo je filozofa koji su kombinirali idealističko i materijalističko shvaćanje bitka (Decarte).
 - **Dualistički** odgovori u analizi društava davalo se veće značenje duhovnom sadržaju.
- **Epistemologija (gnoseologija)** – postavlja pitanje što mi možemo spoznati i da li uopće možemo spoznati? Drži da smo mi (ljudi) subjekt spoznaje, a sve drugo je objekt (predmet). Odgovora je bilo više:
 - jedna skupina – **optimistički odgovori**, drži da mi možemo spoznati objekt koji je predmet spoznaje,
 - druga skupina – **skeptici** drže da mi ne možemo spoznati cijelu istinu (Kant) drže da mi možemo spoznati izvanjske elemente stvari, ali ne možemo spoznati stvari za sebe!!!
 - treća grupa – **pragmatici** drže da možemo spoznati cijelu istinu
- **Filozofska antropologija** – dijeli se na:
 - *Kulturnu antropologiju* – je sinonim u anglo-saksonskim državama za sociologiju. Bavila se integracijama u društvu.
 - *Fizičku antropologiju* – vezana za fizičku antropologiju čovjeka
 - *Socijalnu antropologiju*

Filozofska antropologija bavi se problemom definiranja «biti» ljudske vrste. Čovjek je glavni akter ljudskog društva i povijesnih zbivanja. Odavno postoji potreba da se definira bit čovjeka kao vrste. Odgovori su raznoliki:

- da se ljudska vrsta definira kao bića koja su vezana za ekonomsku djelatnost stvaranja dobara (**Homo economicus**)
- ima shvaćanja gdje je čovjek racionalno biće (**Homo racionalis**)
- također postoje određena shvaćanja prema kojima je čovjek i igrajuće biće (**Homo ludens**)
- shvaćanja prema kojima je čovjek radnik (**Homo faber**)
- **Filozofska povijest** – se bavi pokušajem definiranja BITI povijesti i povijesnih događaja. Postavlja si pitanja tko određuje logiku povijesnog zbivanja, da li ljudi ili netko drugi, tj. ili su ljudi samo sredstva nekog višeg bića za dostizanje njegovih ciljeva = **pitanje subjekta**? Ima li povijesno zbivanje svoju logiku, može li se predviđati? Ljudi nisu pasivno sredstvo, nego često djeluju a da nisu svjesni posljedica svoga djelovanja

- **Filozofija politike** – predmet filozofije politike je određivanje biti politike. Politika je aspekt ljudskog društvenog djelovanja. Specifičnost politike i njenog djelovanja je u tome što je to ona ljudska djelatnost koja je izravno ili neizravno u doticaju sa svim ovim drugim oblicima djelovanja društva. Politika je briga oko zajednice (polisa).
Filozofija politike se bavi problemom brige oko zajednice. Kada bismo pratili razvoj filozofije politike onda bismo vidjeli da se donekle modificira pristup politici. Filozofija politike se pita koje su to vrijednosti koje politika treba i kako ih usmjeravati za dobro zajednice.
U **starih Grka** uspoređuje se politika sa moralom, ona je ujedno i povezana sa vjerom.
U novom vijeku, sa **Machiavellijem** i njegovim idejama se u razumijevanje i djelovanje politike unosi novi aspekt koji u drugačijem kontekstu definira moral, etiku i politiku. Novi odnos je definiran prema onoj sintagmi: «*cilj opravdava sredstva*».
Moderna društva su bila daleko kompleksnija nego polisi i onda je sama politika bila kompleksnija. Interes posebnih skupina je bio izražen, pa dolazi do promjene u razumijevanju politike. Ti sukobi interesa su zapravo mijenjali filozofiju politike.

Ostale filozofske discipline:

- **Etika** – bavi se problemima moralnosti na temeljnim pitanjima dobrog, poštenog ponašanja. Tematizira određene vrijednosti.
- **Estetika** – bavi se temeljnim pitanjima estetskog (ukusnog, lijepog, koji odgovara načelima estetike, dostojan, pristojan, profinjen...). Ova disciplina vezana je za sferu lijepog i umjetničkog.
- **Filozofija prirode** – mlađa disciplina (kraj 19. početak 20. st.). Tu spadaju kemija, fizika, sve veće spoznaje o strukturi materije dovode do stvaranja ove filozofske discipline pod nazivom filozofija prirode; javljaju se filozofska pitanja o prirodi.
- **Aksiologija** – u širem smislu bavi se općim problemom vrijednosti (vrijednim, dostojnim), definiranju sadržaja, klasifikacijom.
- **Filozofija religije** – nastaje u drugoj polovini 19. st. i u 20. st. Specifičnosti je pitanje postojanja ili nepostojanja, te samog dokazivanja postojanja Boga.

SOCIOLOGIJA I HISTORIJA

Prije nego krenemo u razlikovanje sociologije i historije moramo prvo razjasniti razliku između povijesti i historije. **Povijest** čine sama povijesna događanja, zbivanja, a **historija** predstavlja znanost koja se bavi poviješću kao zbilje društva.

Razlike između sociologije i historije:

1. *Prva razlika je razlika na vremenska razdoblja koja istražuju.*

Prema vremenskoj usmjerenosti povijest se bavi prošlim, neponovljivim i ireverzibilnim (nepovratnim) događajima, a historija se temelji na povijesnim zbivanjima. Sociologija u odnosu na vremenski aspekt nije ograničena isključivo na prošla zbivanja, tj. bavi se prošlim, sadašnjim, a i u određenoj mjeri predviđanjem budućih događaja. Istraživanja sadašnjosti i prošlosti daju mogućnost predviđanja budućeg.

2. *Druga razlika je po stupnju apstrakcije ili teoretičnosti.*

Historija ili opća povijest su pretežno iskustvene ili pojednjavajuće društvene znanosti, za razliku od sociologije, koja je pretežno teorijska društvena znanost. Historija u načelu ne ide na apstrahiranje povijesnih događaja da bi došla do obilježja koja su zajednička tim zbivanjima. S druge strane, sociologija u istraživanjima stavlja naglasak na traženje nekih sličnosti između niza nekih pojava i otkrivanja pravilnosti i zakonitosti.

Sociolozi da bi došli do određenih zaključaka, tj. da bi došli do općih značajki i rezultata zbivanja u nekom društvu i vremenu, trebaju dobro znati povijest.

primjer:

U razvoju Splita razlika sociološkog i historijskog pristupa istraživanja je u tome što će historija nabrojati sva relevantna zbivanja i promjene u razvoju ST u posljednjih 100 god. (kako se razvijalo: gospodarstvo, kultura, obrazovanje...), a sociologija će na temelju tih podataka utvrditi općenitije promjene u gradu ST. Pa će reći: u 20. st. u gradu ST se događao proces industrijalizacije, sektor usluga je porastao; pokušat će utvrditi bitnu razliku u stratifikaciji – utvrdit će da se dogodila promjena, povećao se broj obrazovanih struktura stanovništva itd.

Historijska disertacija (rasprava, teza) je opširnija nego sociološka jer obrađuje pojedine grane društva (svaku posebno) kroz svaku pojedinačnu i empirijsku činjenicu, a sociologija će obraditi kako su određene pojave, stvari utjecali na razvoj grada Split? Sociologija bi uočila bitnu razliku u stratifikaciji zbog promjena u 20. st. što se tiče stanovništva u gradu Splitu i okolici.

Sličnost je u tome što su i jedna i druga (i sociologija i historija) opće ili globalne društvene znanosti. Globalne su po tome što historičari kada istražuju prošlost društva ispituju sve aspekte društvenog života u cjelini, isto kao i sociolozi (predmet im je isti, a taj je društvo kao cjelina).

ODNOS SOCIOLOGIJE I PSIHOLOGIJE

Psihologija je takva društvena znanost koja se prije svega bavi psihičkom strukturom ličnosti. Elementi psihičke strukture su snovi, emocije, želje itd. Time psihologija doprinosi boljem razumijevanju ukupne strukture ljudske ličnosti.

Kada se prenaplaćava psihička uloga ljudi u sociologiji onda takav pristup zovemo *psihologizacija sociologije*.

Kakav utjecaj imaju psihička svojstva ljudi u društvenom životu?

Imamo psihologističko mišljenje o tome. Ne možemo zanemariti određenu ulogu psihičkog mišljenja. Pokušale su se napraviti studije koje su uživale aspekt psihičkog na društvo. Pokušale su se uspostaviti veze između političkih ideologija i političkih pokreta kojima su ti pojedinci bili na čelu i kojem su dali obilježje u formiranju toga. Oko Hitlera su se analize kretale u tom pravcu da su se nalazili glavni uzorci političke prakse za vrijeme njegove vladavine. U nekim od studija pokazuje se pokušaj da se istrebljivanje Židova poveže sa nekrofilom⁷ crtom Hitlerove ličnosti.

Za vrijeme Staljina izražavala se vrlo značajna uloga tajnih službi, pa se smatralo da je to izraz straha od toga da ne izgubi život, tj. to je svojevrstan izraz, točnije postavlja se teza da je to zbog straha samog Staljina da ne bude eliminiran. U zadnjim godinama njegovog života on je zbog takve psihičke bolesti instalirao poredak koji je kontrolirao stanovništvo.

Nijemci su prihvatili rasističku ideologiju. Ovoj analizi se može priključiti gospodarsko sociološka i politička analiza. Iz tog proizlazi frustracija Njemačkog naroda nakon poraza u II Svjetskom ratu. U tom kontekstu se može dodatno objašnjavati nacizam kojeg su prihvatili Nijemci. Taj sustav se je temeljio na strahu i zbog toga je došlo do osnivanja tajnih službi. Vjerojatno za nekoliko godina će postojati studije i o predsjedniku Franji Tuđmanu ili Titu.

Zbog današnjih situacija veza između sociologije i psihologije, možemo reći, formira posebnu disciplinu koja spada između sociologije i psihologije, a naziva se *socijalna psihologija* (ili pak psihološka sociologija). Ona se razvila u pokušaju da se ostvari uspješnija analiza onih fenomena u društvu koji su između ili traže analizu kako sociološku, tako i psihološku. Socijalna psihologija se bavi sa 2 sklopa pitanja:

- utjecaj psihičkih svojstava pojedinca na njegovo društveno ponašanje?
- u kojoj mjeri i na koji način društveni uvjeti života pojedinca utječu na modeliranje nekih psihičkih svojstava, a da ona nisu naslijeđena, nego mogu biti društveno modelirana?

Imamo niz analiza takvog tipa.

Značajan doprinos socijalnoj psihologiji dao je **Erich Fromm**. Živio je do 1980. god., a pripadao je frankfurtskoj školi, unutar nje Freudo-marksizmu. On spada u pravac humanističke psihoanalize, koja je išla k tome da uključi društvene okolnosti u analizu psihičkih svojstava pojedinca. U svom djelu **«Zdravo društvo»**

⁷ Nekrofilija – grč. (nekro... + filia = sklonost), isto što i nekromanija, a to je spolno oskvrnjivanje leševa (vrsta seksualne nastranosti).

pokušao je na primjeru analize američkog društva onog vremena utvrditi mentalitet koji ima psihička obilježja koja strukturalna obilježja tog stanovništva razvijaju kod prosječnog građanina. O potrošačkom mentalitetu ljudi u društvu gdje je bitan interes onih koji proizvode da to više prodaju. Ove analize doprinose cjelovitijem razumijevanju društvenog života.

ODNOS SOCIOLOGIJE I EKONOMSKIH ZNANOSTI

Najveća veza je između sociologije i ekonomije. Razvila se jedna pod disciplina u okviru sociologije, tzv. *ekonomka* (gospodarska) *sociologija* koja se linearno bavi određenim posljedicama načina preuređivanja proizvodnje u društvu na ostale segmente društvenog života. Njih zanimaju posljedice načina preuređivanja proizvodnje.

ODNOS SOCIOLOGIJE I PRAVNIH ZNANOSTI

Sadržaj pravnih znanosti je u najširem smislu pravni sustav koji postoji u društvu, njihov nastanak, izvori itd. Ta cjelokupnost prava je vrlo kompleksna i njime se onda bave i nepravne znanosti.

Rebinder je '80-ih godina 20. st. smatrao da postoje 3 sloja analize fenomena prava, a svakom sloju odgovara tip znanosti:

- rasprava o pravu i pravednosti koja je više filozofska, to je problem vrijednosti pravnog sustava kojim se bavi *filozofija prava*.
- analiza dogmatskog prava, to je znanost o samim normama
- znanost o stvarnosti prava, o njegovoj primjeni, o pravnom životu; tim se bavi posebna sociologija koje se zove *sociologija prava*.

Sociologija prava se bavi konkretnim problemima primjene pravnih normi u jednoj zemlji, koristeći metode tipične za sociološke ankete, intervjuje, strukturom sudaca u jednoj zemlji itd.

Predmet sociološko-pravne analize može biti i analiza neprimjenjivanja određenih pravnih normi i uzoraka, pitanja zašto se to zbiva i analiza posljedice primjene određenih normi u društvenom životu, npr. dodatan porez na kasko osiguranje.

Jedna sociološko pravna analiza je npr. problem zašto se neki zakoni krše, tj. ne primjenjuju se?

Pravnici bi to analizirali i utvrđivali da li se ti propisi stvarno primjenjuju ili ne, oni se ne bi bavili problemom zašto je do toga došlo? A sociolog, s druge strane, u pravu bi pokušao objasniti zašto je došlo do toga, i u toj analizi bi mogao slijediti više aspekata:

- financijski razlozi,
- činjenica pritiska.

ODNOS SOCIOLOGIJE I DEMOGRAFIJE

Demografija je dosta povezana sa sociologijom. Njezina otkrića su značajna za sociologiju. Demografija je opisivanje naroda, tj. znanost o ljudima koja se bavi procesima vezanim za stanovništvo, bilo u okviru jedne zemlje ili pojedinih kontinenata.

Glavni problemi, kojim se bavi Demografija, a vezani su uz stanovništvo su naravno pitanje prirodnog priraštaja, znači bavi se natalitetom i mortalitetom, a prirodni priraštaj se izražava se u promilima (‰). Demografija se bavi i problemom gustoće stanovništva, koja se pak izražava u prosječnom broju stanovnika na 1 km² površine. Bavi se i problemom sklapanja braka, te rastave braka, analizira se dobna i spolna struktura stanovništva...

Postoje demografske škole u sociologiji. Demografska kretanja imaju posljedice na sociologiju i zato je razvoj trendova bitan za sociološke analize.

Treba spomenuti da se značenje demografske analize povećalo tijekom zadnjih godina.

ODNOS SOCIOLOGIJE I ETNOLOGIJE

Etnologija grč. (etno... + logos = narod + riječ, govor, nauka) narodoznanstvo; nauka koja proučava širenje ljudskoga roda po zemlji, njegovo podrijetlo i određuje plemensku i nacionalnu klasifikaciju i smještaj ljudi.⁸ Spoznajni interes etnologije je orijentiran na uspoređivanje.

Etnografija grč. (etno... + grafo - pišem) nauka koja opisuje i proučava materijalne, društvene i duhovne kulture pojedinih naroda svijeta.⁹ Etnografija – istražuje elemente svakodnevnog života, folklor, odijevanje i to tako da se analizira obilježje konkretnog društva, opisuju se obilježja. Etnografija se bavi i modernim društvima, ali ipak daje više podataka o prošlosti.

Malinovsky, Levy i Strauss – su bili etnolozi i zaslužni su za čitav niz monografija o primitivnim plemenima; oni su boraveći određeno vrijeme u tim plemenima uspjeli ući u zajednicu. Neki od njih su analizirajući te odnose metodom apstrahiranja pokušali naći sličnosti u funkcioniranju tih zajednica. Levy je sistemom srodstva u primitivnim plemenima pokušao utvrditi nekoliko odnosa u tim plemenima.

Tipologija religije (nauka o tipovima, svrstavanje u tipove, klasifikacija), tu su utvrđene velike razlike, npr. *totenistički* tip religije (totemizam – kult totema, jedan od najranijih oblika religije, ponikao istodobno s rodovskim uređenjem). Etnologija u modernim društvima se više bavi ovim aspektima, a ta znanja služe sociolozima.

⁸ Klaić, Bratoljub, «Rječnik stranih riječi», Nakladni zavod MH, Zagreb 1988. god.

⁹ Klaić, Bratoljub, «Rječnik stranih riječi», Nakladni zavod MH, Zagreb 1988. god.

NASTANAK SOCIOLOGIJE

(12)

Nastanak sociologije je teško vezivati za jednu osobu, a pogotovo za jednu godinu. Ako se insistira na preciznijem podatku onda se navodi djelo i autor u kojem se izriču važne činjenice i podaci za tu znanost.

Kada je riječ o sociologiji, ljudi koji se bave njome ne znaju za čije bi se ime vezivao nastanak sociologije.

Najveći broj povjesničara sociologije vezuje nastanak sociologije za ime **August Comte** (1798 - 1857). Comte je prvi upotrijebio naziv sociologija za neku novu znanost i to u djelu «*Tečaj pozitivne sociologije*», koje je objavljivano u više navrata, a sastoji se od više tomova (6 tomova ili svezaka). U četvrtom tomu, koji je izdan u Parizu 1838. god., počeo je upotrebljavati naziv sociologija.

Drugi razlog je taj što je Comte razvio prvi sistematičniji pristup sociološkoj analizi.

Drugi pak historičari sociologije vezuju nastanak sociologije za Comteova učitelja **Henri de Saint Simon** (čit. Enri Sensimo), jer se on u svojim nekoliko djela bavio promjenama do kojih je dolazilo pri kraju feudalizma i razvoju klasnih društava. Uvidio je značajnost industrijalizma; naglašavao je značaj novog doba.

Kada se formirala sociologija?

Sociologija kao samostalna znanost formirala se 30-ih godina 19. st. i to njeno nastajanje vidljivo je u radovima većeg broja mislilaca koji su tvorili nove pristupe u analizi društva, njihovog vremena i u toliko su postavili temelje za sociološka istraživanja. Na pitanje da li se baš u tom razdoblju javlja sociologija i da li je to slučajno? Odgovor bi bio nije slučajno! Možemo govoriti o više okolnosti.

Prije svega se nastanak sociologije ne može objasniti van društvenog i političkog života u Europi s kraja 18. st. i početkom 19. st. Promjene koje su se dogodile bile su poticaj za razvoj sociologije.

a) Prvi sklop okolnosti bi bile društvene, političke i gospodarske promjene koje su pratile proces razlaganja feudalnog društva i razvoj novog modernog kapitalističkog društva. Temeljni događaj bio je čin Francuske revolucije (1789 – 1794. ili prema nekima 1795. god.). Ovaj događaj je važan zbog toga što je u relativno kratkom vremenu doveo do vrlo radikalnih promjena u društvu, tj. na političkom planu označila je kraj feudalnog društva, a na ekonomskom i gospodarskom planu promjene su počele daleko ranije.

Duhovna filozofska promjena je najavljivala pokret revolucije, tj. ta shvaćanja su bila pokretač revolucije. Francuska revolucija je ukazala na one elemente konstitucije modernog društvenog života u odnosu na feudalni društveni život. U deklaraciji o pravima čovjeka i građanina ukazuje se na te elemente, a prije svega tu se radi o individui kao nositelju državne vlasti, tj. legitimnost vlasti se nije izvodila iz građana već se izvodila iz religijskih ili tradicionalnih shvaćanja. Deklaracijom o pravima čovjeka i građanima se donosi:

- pravo da građani imaju i pasivno i aktivno pravo sudjelovati na izborima (što znači da imaju pravo glasovati i da imaju pravo biti birani),
- građanima se osigurava zaštita u odnosu na vlast,
- deklaracija afirmira prosvjetiteljsku ideju o moći razuma, što će kasnije utjecati na definiranje odnosa između religije, državne vlasti i građana.

Odnos prema religiji je bio dosta brutalan, pa se razvilo antiteističko shvaćanje. Deklaracija na drugačiji način drukčije definira taj odnos između građana i religije. Revolucija razbija ideju o odvajanju religijskih institucija i vlasti. Vlast ima obvezu da osigura slobodu religijskog mišljenja i da to nije vezano za državnu vlast.

Razlog zašto dovodimo u vezu Francusku revoluciju i nastanak sociologije je taj što je ta revolucija napravila burne promjene koje su tražile svoje objašnjenje i analizu.

b) Drugi sklop okolnosti koji se može vezati za nastanak i formiranje sociologije je vezan, također, za Francusku revoluciju, ali o ideološkim raspravama o smislu francuske revolucije. Pošto se radilo o značajnom događaju mišljenja mislioca su bila dosta različita. Napisana je ogromna literatura u kojoj se raspravlja o pitanju smisla revolucije. U tim mišljenjima može se razlikovati najmanje 3 vrste kritika revolucije; te kritike mogu se definirati i imenovati kao:

1. kritika s pozicije desnice
2. kritika s pozicije centra
3. kritika s pozicije ljevice

Događaji u revoluciji imali su veze sa skupinama i slojevima koji su vodili tu revoluciju, a na literalnoj sceni to su bili autori koji su izražavali stajališta određenih grupa u revoluciji.

AD. 1.

Kritika s pozicije desnice je bila «*a limine*» (od početka). Smatrala je da francuska revolucija nije donijela ništa dobro, tj. samo je uzburkala strasti i srušila poredak koji, po njihovom mišljenju, bio dobar, čak i prirodan. Jedan od najznačajnijih desničara je **Edmund Burke**, koji u svom djelu «*Razmišljanja o francuskoj revoluciji*», daje negativne kritike revolucije. Ova kritika je izražavala stajališta bivših vladajućih staleža; a revolucija je ugrozila njihove interese.

AD. 2.

Kritika s pozicije centra je zastupala sljedeće stajalište. Po njima je revolucija dovela do značajnih promjena i bila je potrebna stabilizacija društva ne pitajući se da li je revolucija ostvarila svoje početničke ideje – stajališta. Ovo su zastupali novi mladi predstavnici građanske klase, a promjene koje je revolucija učinila bile su dovoljne razvijanju građanske klase.

AD. 3.

Kritika s pozicije ljevice je kritika koja smatra da je revolucija bila povijesno pozitivna. Međutim, kritike su da revolucija nije do kraja izvedena, a misli se na ideje «bratstva, slobode, jednakosti». Predstavnici ljevice smatraju da ideje ili nisu, ili su djelomično, ili pak samo neke ostvarene. Jedna od kritika je bila s pozicija **marksističke teorije**. Ta teorija će na osnovu kritike izvoditi tzv. *tezu o socijalističkoj revoluciji*, tj. ta revolucija bi se trebala nastaviti u socijalističkim društvima i trebala bi izvesti ideje jednakosti, slobode i bratstva.

U skupinu ljevice spadaju i **anarhističke teorije** (najprisutnije sredinom 19. i u drugoj polovici 20. st.). **Anarhisti (Anarhizam¹⁰)** izražavaju rezervu prema bilo kojem tipu čvrste organizacije (države, religije također...). Smatraju da treba širiti autonomiju pojedinaca, koji onda s drugim članovima tvori neku organizaciju. Kod njih je zapravo naglasak na slobodi (npr. za vrijeme građanskog rata u Španjolskoj bili su dosta snažni anarhisti i tamo gdje su osvajali teritorij pokušavali su formirati svoju neku samoupravu; slično se dogodilo u Rusiji s Lenjinom itd. Izražavali su negativnu crtu prema svećenstvu).

Valja spomenuti i **Blankizam**, koji je dobio naziv po **Louisu Augustu Blanqui** (Blankiju), koji je čitavu prvu polovinu 19. st. pokušavao dovesti do određenih promjena u Francuskoj s kritikom revolucije da nije ostvarila ideju jedinstva. Smatrao je da se protiv vlasti može najefikasnije boriti urotama. Te kritike izražavaju interese slojeva čiji se položaj revolucijom nije promijenio (još su bili siromašni i neslobodni – ?radničko društvo?).

Sve ove kritike imaju vezu sa sociologijom jer su indirektno utjecale na nastanak sociologije, pošto je baš sociologija trebala istraživati promjene i posljedice na društvu ('30-ih god. 19. st.)

c) Treći sklop okolnosti koje imaju za uzrok formiranja sociologije je vrlo buran razvoj znanosti u 19. st. (a pogotovu u prvoj polovini 19. st.). 19. st. je bilo u ozračju razvoja nastalih znanosti, a i u stvaranja nekih novih znanosti. Revolucija je formirala znanstveni optimizam – vjeru u moć razuma.

U takvom općem okružju možemo tražiti i nastanak sociologije. Međutim, utjecaj prvih sociologa na druge znanstvenike je imao određene negativne faktore na razvoj sociologije. Zapravo nije bilo točno precizirano što bi sociologija kao takva trebala istraživati. U nizu prvih teorija o društvu imamo negativne utjecaje biologije, psihologije i dr. znanosti, baš zbog toga što nije bilo precizirano čime se točno moraju baviti sociolozi.

¹⁰ Anarhizam – 1. bezvlade, bezvlašće; 2. malograđanska, marksizmu neprijateljska struja kojoj je značajka poricanje svake države (prema tome i diktature proletarijata); 3. nepriznavanje autoriteta, reda, discipline («gospodarski anarhizma»), samovolja; **Izvor:** Klajić, B., Rječnik stranih riječi, Nakladni zavod MH, Zagreb 1988. god.

POJMOVI DESNICA, LJEVICA, CENTAR

(13)

Upotreba pojmova desnica, ljevica i centar, se javlja u francuskoj revoluciji.

Moderna država se legitimira iz naroda ili demosa (ne iz nacije). Kada narod (građanstvo) stječe pravo da bira i da bude biran u tijela državne vlasti, znači ima aktivno i pasivno pravo, onda se javlja potreba da netko posreduje između građanstva, kao skupa pojedinaca, i državne vlasti.

Već u francuskoj revoluciji, a pogotovo nakon nje, političke stranke se počinju razvijati (u modernom smislu), a to znači da se političke stranke javljaju kao oblici udruživanja i povezivanja oko određenih vrijednosti, ideja i koncepcija u kojem bi se društvo trebalo razvijati, a u suprotnom dolazi do razvoja ideologija. U vezi s time su se javljali pojmovi desnice, centra i ljevice. Upotreba pojmova je proizišla iz francuske nacionalne skupštine tako da su zastupnici koji su zastupali konzervativna mišljenja bili smješteni desno od predsjedavajućeg, a liberalniji lijevo.

U načelu kada se govori o **desničarskim strankama** onda se polazi od toga da te stranke zastupaju ideologiju koja po svojim sastojcima ima obilježja desnih projekcija razvoja društva.

S druge strane pak, se **pod ljevicom** podrazumijeva ona stajališta koja u viđenju samog razvoja proklamiraju neke ideje i vrijednosti koje su drukčije od desnice.

Centar je teško definirati van koncepta (nastaje tek razvojem modernog društva). Najčešće centar izriče kritike desnice i ljevice, tj. prihvaća neka stajališta desnice, a druga ljevice.

O B I L J E Ź J A

Desnica

1. Tradicija, prošlost se respektira, a ponekad se razlikuje ono što je dobro (u smislu tradicije) i ono što je loše,
2. Shvaćanje odnosa pojedinca kao djela kolektiviteta (zajednica)
3. Shvaćanje društvene zajednice kao organske zajednice koja funkcionira po logici funkcioniranja biološke zajednice.
4. Obitelj kao temeljna jedinica društvenog života, obitelj kao patrijarhalna zajednica.
5. Ističe se primat muškaraca nad ženama i starijih osoba u odnosu na moć,

Ljevica

1. Promjene, inovacije (ne postoji unaprijed strah što će promjena donijeti pa da se uopće u nju i ne ide).
2. Ističe se individua, pojedinac
3. Svijest da se društvo ne može definirati i da funkcionira drugačije nego organska zajednica.
4. Demokratska obitelj, ili tendencija ka uspostavi onog tipa obitelji koji bi bio prikladan obitelji za moderno društvo.
5. Zalaganje za ravnopravnost žena kako u obitelji tako i u društvu općenito,

6. Uloga religije je vrlo važna. Religija može biti legitimnost vlasti, čak neka učenja religije po desnici mogu ući u zakonodavstvo,

7. Desnica ističe važnost nacije, tolerira tip vezanosti za vlastitu naciju: **etnocentrizam**, **nacionalizam**, **šovinizam**, tu su tipovi identifikacije pojedinca sa nacionalnom zajednicom.

Etnocentrizam – vezanosti za vlastitu nacionalnu zajednicu, pogotovo za uži prostor gdje smo rođeni i često nosi sa sobom ksenofobije (mržnja na strance i na sve inozemno). Etnocentrizam je najviše prisutan kod ljudi nižeg obrazovanja, strašljivijih ljudi...

Nacionalizam – odnos ljudi i nacije u kojem se ne samo izražava pripadnost vlastitoj naciji, već i određeni stupanj mržnje prema drugoj naciji.

Šovinizam – krajnji derivat (ono što je izvedeno ili potječe od nečeg drugoga) nacionalizma. Šovinizam se snažno isticao u Domovinskom ratu, a on je zapravo manifestiranje, prakticiranje, te izražavanje animoziteta (neprijateljsko čuvstvo prema čemu ili komu; nesklonost, ogorčenje, mržnja) mržnje prema pripadnicima druge nacije i pri tome se uvijek smatra da su vrijednosti vlastite nacije veće nego one nacije prema kojima gajimo šovinstički odnos.

Na područjima gdje žive pripadnici različitih nacija često dolazi do fizičkog sukoba ili do ideje eliminiranja druge nacije.

8. Desničari nisu za čisti liberalizam u gospodarstvu. Po njima država treba imati određeni utjecaj na gospodarstvo.

9. Negativan stav prema socijalnoj funkciji državne, tj. državi blagostanja (društvo se shvaća kao organsku zajednicu u kojoj su ljudi različiti, ali se kao takvi moraju brinuti sami o sebi, tj. društvo kao zajednica ne bi trebala imati obvezu financiranja socijalno depriviranih ljudi).

10. Nejednakost je nešto normalno, i po njima je prirodno da su ljudi nejednaki...

6. Ljevica afirmira važnost **laičke** ili **sekularne** država – ne shvaća se da je religija legitimnost vlasti, nego se ističe važnost odvojenosti religije i vlasti, tj. ona mora biti *autonomna*; drži se da obrazovanje nije mjesto za širenje religije; pretpostavlja slobodu vjerskog izražavanja svih građana koji su religiozni...

7. Prisutnost tzv. **kozmopolitizma** ili takav tip nacionalne svijesti koji ne smatra da je interakcija između nacija nešto što je opasno za vlastitu naciju

8. Ističe se važnost potpune slobode tržišta, tj. potpuni liberalizam gospodarskog sektora.

9. Ljevica ima pozitivan stav prema socijalnoj funkciji države. Radi se o tome da se od 60-ih god., najprije u SAD, pokušava putem poreza i drugih dažbina transferirati od bogatih onima kojima je to potrebno: nazaposlenima, socijalnim slučajevima, čak i o djeci ostavljenim od roditelja, invalidima itd. Najpoznatija je Švedska, pa Francuska, Nizozemska, Njemačka, a tek zatim SAD.

10. Težnja ka jednakosti, bolje reći težnja smanjivanju nejednakosti. Istina ta nejednakost je smatrana u nekim ljevicama (najprije u socijalizmu) kao težnja **jednakost = jednačarstvo – egalitarizam** (socijalno političko shvaćanje koje teži za ostvarenjem potpune jednakosti među ljudima na temelju pravične, jednake raspodjele dobara i društvenih uvjeta među članovima zajednice).

RELATIVNOST DESNICE I LJEVICE U SUVREMENOSTI (14)

Prvi razlog: '90-ih godina (točnije nakon pada Berlinskog zida) se u sociologiji politike otvorila rasprava da li je ova podjela na ljevicu i desnicu još uvijek ispravna. Ta rasprava se otvorila prvenstveno zbog toga što je došlo do brzog propadanja socijalizma, a socijalisti su uzimali kao paradigmu neke ideje ljevice, pa je zapravo propadanje socijalizma uzdrimalo cijelu ljevicu, stoga je i podjela na ljevicu i desnicu došla u pitanje. Problem je u tome što se ljevica ne može poistovjećivati sa socijalizmom.

Drugi razlog: Autori koji su navodili da se napusti podjela na desnicu i ljevicu, tvrdili su da je '60-ih god. došlo do velikih promjena, i podjela na desnicu i ljevicu više nije toliko bitna. Naime, '80-ih god. se pokazalo da stvarno nema nekih pravilnosti koje navode ljude na opredjeljivanje za desnicu ili ljevicu na izborima. Razlog tome su promjene u socijalnoj stratifikaciji modernih društava '80-ih god. Tada dolazi do buržoaziranja dijela građana koji se naglo povećavaju i žive boljim životom nego ranije, a baš ta socijalna promjena je utjecala i uzrokovala promjenu na njihov izbor desnice i ljevice.

Treći razlog: Ideološki stav pri izborima više ne nudi vodeći stav, nego vodeće osobe stranaka su ono na osnovi čega se birači opredjeljuju, a ne na ideologiji.

Četvrti razlog: Važan je za to što su socijalističke stranke u Europskom društvu redefinirale stari način mišljenja. Tako kao primjer: Blairov savjetnik, inače poznati svjetski sociolog, **A. Giddens**, je sugerirao što da Blair napravi uoči engleskih parlamentarnih izbora 1997. god. Blair je napisao malu knjigu, po uzoru na Giddensovu knjigu «**Treći put**»¹¹, u kojoj je Blair iznio plan Laburističke stranke. Laburisti se više ne zalažu za državnu imovinu, nego se zalažu za ono što je napravila M. Tacher u odnosu privatizacije.

S druge strane desnica, ako je dolazila na vlast nakon vladanja ljevice, nije mogla umanjiti elemente koje je ljevica ugradila u zakone koji su doneseni tijekom njenog vladanja, pa je onda došlo do toga da je desnica bila prisiljena prihvatiti neke elemente ljevice. Najživlja rasprava desnice i ljevice zbila se u Italiji 1994. god. kada je došlo do promjene izbornog sustava, tako da je čitava Italija bila izborna jedinica, pa se polovina zastupnika birala preko stranačkih lista, a polovina preko izbornih jedinica. Ova promjena stimulirala je nastajanje koalicije, i to ne postizbornih koalicija, već koalicija prije izbora, što je zapravo dovelo do koaliranja između ljevice i desnice, prije nezamislivim činom!

Najzanimljivije stajalište imao je **Norberto Bobbio** koji je napisao knjigu «**Desnica i ljevica**», a u njoj je pokušao nepristrano naznačiti ideje o ljevici i desnici, i došao je do toga da pokuša utvrditi da li uopće još ima kriterija za razliku između desnice i ljevice. Došao je do zaključka da zadnji element, nejednakosti i jednakosti ljudi, je ostao glavna razlika između desnice i ljevice.

PROBLEM LJEVICE I DESNICE U HRVATSKOJ:

U hrvatskom društvu postoji vrlo prisutna podjela na desnicu i ljevicu; ovo je loše jer priječi razvoj hrvatskog društva. Postavlja se pitanje zašto je podjela na desnicu i ljevicu na nivou svijesti? Postoji više razloga.

Hrvatsko društvo je ipak do '95. god. živjelo nedemokratski. Iskustvo II. svjetskog rata je dovelo do toga da su se u svijesti formirali elementi izrazito desnih ideologija, ali ipak za vrijeme komunizma izrazito lijevih. Komunistička ljevica je imala političku nadmoć, nije bilo ni demokratske kulture ni višestranačke strukture, a podjela na desnicu i ljevicu je ostala je nešto što prati naše društvo i dana današnjeg. Ova podjela je više razvijena kod nas nego kod ostalih europskih društava, tako zapravo možemo reći da danas kod nas postoji podjela na dosta desnu i lijevu stranu.

O problemu nacije i respektiranja multietičnosti od '90-ih god. su stajališta bila izrazito desničarska sa elementima šovinizma, nacionalizma, etnocentrizma i egocentrizma (usredotočenje svih interesa na svoje «ja»). Podjela na ljevicu i desnicu kod desničara je, na žalost, još uvijek prisutna, a iskazuje se prema elementima snošljivosti. Toga ima i na zapadu, ali ne u toj mjeri kao kod nas. Kod nas pojam desnica može imati drukčiji kontekst jer naše društvo nije isto kao i njemačko ili američko.

Razlike između slojeva nisu se izgubile i one će se idućih 10-15 god. tek konstituirati, jer stratifikacija je za vrijeme komunizma imala drukčije elemente nego danas.

Što se tiče teorijskih rasprava oko podjele na ljevicu i desnicu kod nas gotovo da ih uopće nije ni bilo. Nakon pobjede na prvim izborima, HDZ-ova vlast je utvrdila da te razlike nema i zbog toga, a dijelom i zbog straha intelektualaca. U politici je to prisutno i zato bi naši znanstvenici trebali pokušati pokazati specifičnost tog problema kod nas.

¹¹ odnosi se na temu u kojoj se govori ukoliko je došlo do određenih promjena u društvu i da se mora redefinirati stari način mišljenja

NAJZNAČAJNIJE TEORIJSKE KONCEPCIJE U SOCIOLOGIJI

(15)

Sve teorije dijele se u 4 velike grupe:

1. SOCIOLOŠKI NATURALIZAM ILI NATUROLOŠKE TEORIJE O DRUŠTVU,
2. SOCIOLOŠKI PSIHOLIZAM,
3. SOCIOLOŠKI KULTURALIZAM,
4. SOCIOLOGIZAM ILI SOCIOLOGISTIČKE TEORIJE O DRUŠTVU

AD. 1. SOCIOLOŠKI NATURALIZAM ILI NATUROLOŠKE TEORIJE O DRUŠTVU:

Sva teorijska nastojanja sociologa u 19. st. i I. polovini 20. st. koji su društvo i njegovo funkcioniranje pokušali objasniti dovodeći ga u vezu sa nekim dijelovima prirode u kojima oni obitavaju. Ova shvaćanja polaze od načelnog stajališta da postoji određena sličnost između načina funkcioniranja prirode i načina funkcioniranja društva. S obzirom kojem su aspektu prirode neki teoretičari davali veći utjecaj, razlikujemo:

1.1. SOCIOLOŠKI MEHANICIZAM ILI MEHANICISTIČKA ŠKOLA:

Ova škola je bila sklona uspoređivati društvo i njegovo funkcioniranje sa neživom prirodom ili nekim strojevima koje je čovjek proizvodio. Ova varijanta danas nema nikakvog traga u sociologiji.

1.2. DEMOGRAFSKA ŠKOLA:

(koja je čak negdje '70-ih god. doživjela obnovu interesa).

Osnovno shvaćanje je da obilježja stanovništva koja čine jedno društvo bitno određuju i sam razvoj tog društva (misli se na broj stanovništva, starost, dinamiku prirodnog priraštaja, gustoću naseljenosti...). U okviru ovih shvaćanja bilo je shvaćanje engleskog filozofa i ekonomista **Thomasa Roberta Malthusa** koji izvodi uvjerljivu koncepciju o vezi stanovništva i razvoju društva, tzv. **maltuzijanski** koncept razvoja društva. On je uspoređivao dinamiku razmnožavanja stanovništva u društvu i omogućio da to društvo proizvede prehrambene proizvode da bi se novorođeni pripadnici tog društva, a i oni postojeći mogli prehraniti. Međutim, razmnožavanje ljudi se ubrzava, a proizvodnja hrane spori i zbog toga će doći do trenutka kada će proizvodnja hrane biti u deficitu i neće moći prehraniti dio stanovništva, a tada će zapravo nastupiti glad.

'70-ih god. se ova paradigma primjenjuje na nerazvijeni dio svijeta gdje je došlo do eksplozije u razvoju stanovništva. Već od '60-ih god. 20. st. reaktivizirala se Malthusova teorija i dolazi se do zaključka da je on bio u pravu. Osnovni argument da je Malthusova teorija bila točna ticali su se stanja u većem dijelu nerazvijenih zemalja. Te zemlje (na području Afrika, Latinske Amerike, jugoistočne Azije), imali su veliki natalitet, a s druge strane nisu imali čime prehraniti novorođeno stanovništvo. Podaci su pokazivali da u tim zemljama naglo raste stanovništvo i u nekih 30 god. je došlo do udvostručavanja broja stanovništva¹². U nekim od navedenih zemalja se početkom '80-ih god. javljaju takve tendencije rasta stanovništva koje dovode do nemogućnosti prehrane stanovništva (naročito je to bilo izraženo u zemljama na području Sahare).

Kada bismo u obzir uzimali samo ove dijelove svijeta mogli bismo reći da je Malthusova teorija točna, ali uzmemo li u obzir razvijene zemlje onda dolazimo do podataka da su te zemlje suočene sa nultom stopom rasta ili čak negativnom stopom rasta, a pri tome imaju dovoljno hrane za prehranu svog stanovništva.

Objektivnost Malthusove teorije može se pak testirati jedino uzimajući u obzir svijet kao cjelinu, ali tada se u nerazvijenim zemljama potvrđuje, a u razvijenim zemljama nije točna. Ta teorija nije točna zbog toga što je civilizacijski razvoj dijelova svijeta pokazao je da se ta njegova koncepcija ne potvrđuje. Ona zapravo vrijedi za određena razdoblja razvoja određenog svijeta. Počeci civiliziranja dovode do toga da u početnom razdoblju razvoja zemalja dolazi do smanjenja stope mortaliteta, a prirodni prirast je pozitivan u tim zemljama, prirast je u porastu zahvaljujući stopi mortaliteta. S druge pak strane ove zemlje koje su prošle tu fazu velikog prirodnog priraštaja (SAD, Japan, Kanada, zemlje EU, itd.) prošle su je u I. ili II. polovini 19. st., te u 20. st. nemaju takvih problema.

Sistemom predviđanja razvoja nerazvijenog svijeta može se pretpostaviti da će se on razvijati kao i one zemlje koje su danas razvijene. Ukoliko se razlike u razvijenosti nerazvijenog svijeta budu nastavljalje, reproducirat će se na duže vrijeme prirodni prirast.

Razvijeni dio svijeta ima za interes da se procesi industrijalizacije ubrza, tako da se smanji stopa prirodnog priraštaja. Do smanjivanja prirodnog prirasta došlo je zbog povećanja obrazovanja i povećanja zaposlenosti žena. Percepcija žena u njihovoj ulozi u društvu se mijenja. Žene nisu više samo majke koje rađaju,

¹² npr. Kenya je '90-ih god. imala 35 milijuna stanovništva, a '60-ih god. 15 milijuna; Nigerija ima 105 milijuna stanovništva, a '50-ih god. je imala negdje oko 45 milijuna, itd.

već mogu biti i uspješne. Ukoliko se ti procesi ubrzaju u nerazvijenim zemljama, doći će do smanjivanja prirasta koji će omogućiti tim društvima razvoj gdje će se stanovništvu omogućiti civiliziranost.

Ako Malthusovu koncepciju testiramo na planeti kao cjelini i postavimo pitanje da li smo sposobni prehraniti cjelokupno stanovništvo zemlje, onda je odgovor pozitivan. Tehnički i tehnološki je moguće da se proizvedu prehrambeni proizvodi za sve ljude, ali je problem u tome što je raspodjela tih dobara loša. Malthus je smatrao da će uvijek biti neravnoteže u vezi između dinamike razvoja društva i proizvodnje hrane. Kad je zemlja razvijena pada prirodni priraštaj, a to Malthus nije vidio kao uzrok i to je bila jedina kritika njegove teorije, koncepcije.

1.3. ZEMLJOPISNA ŠKOLA:

Ova škola bila je dosta utjecajna u 19. st., a njezina osnovna postavka je bila da se funkcioniranje i struktura društva trebaju dovesti u vezu sa obilježjima geografske sredine u kojem pripadnici jedne strukture žive. Kad se kaže geografska sredina misli se na karakter reljefa, klimatske osobine, kvaliteta tla...

Predstavnici ove škole smatrali su da su obilježja geografske sredine odlučujuća u tome kako će se razvijati društvo. Često se ovakvo stajalište naziva **geografski determinizam**. Postavlja se pitanje u kojoj mjeri je ovo shvaćanje prihvatljivo?

Na prvi pogled moglo bi se reći da naravno postoji ta veza koja se može pokazivati na više načina, npr. može postojati veza između tipa arhitekture i gradnje zgrada jednog društva i obilježja klime (npr. u sjevernijim zemljama se grade strmiji krovovi kuća radi velikog snijega, a s druge strane npr. u Egiptu uopće nema krovova nego terasa).

Glavno je pitanje da li su geografski elementi isključivo najvažniji u razvoju društva?

Od reljefa zavisi gospodarstvo, to zasigurno, međutim, ti elementi ipak nisu najvažniji. Ako promatramo razvoj društva kroz povijest, možemo vidjeti da je intenzitet prirodnih okolnosti bio nejednak. U početku razvoja društva bio je snažniji nego sada, zbog toga što je proizvodna moć ljudi bila manja nego u modernom industrijskom društvu. Današnja razvijena društva imaju više znanja o prirodi, njenom funkcioniranju. Neke zemlje su čak promijenile geografske uvjete (u SAD-u '70-ih god. privela su se obradi neka zemljišta koje se prije uopće nisu koristila).

Razvoj znanosti omogućio je da se prijašnje objektivne datosti sada promijene. Iz današnje perspektive – ovu teoriju nitko ne zastupa, iako prirodne okolnosti imaju neki utjecaj ali se on sve više smanjuje.

1.4. BIOLOŠKE ŠKOLE

Kod ovih se škola dovodi u vezu živa priroda, biološki organizmi, sa funkcioniranjem društva. Polazi se od toga da se mogu uočiti sličnosti između funkcioniranja društva i funkcioniranja živih organizama. Možemo razlikovati nekoliko podvarijanti škole:

- a) **Biološki organicizam** – najviše ga je zastupao **Herbert Spencer** koji je razvio ovu koncepciju navodeći neke sličnosti između živih organizama i društva i njegovog funkcioniranja. On je pokušao napraviti analogije između dijelova ljudskog organizma i dijelova funkcioniranja društva. Po njemu živčani sustav se može usporediti sa vladajućom skupinom u društvu. Kao drugu vezu tvrdio je da postoji sličnost u razvoju ljudskog društva i pojedinih jedinki organima – **evolucionističko shvaćanje** – kao što se jedna jedinka razvija tako se po njoj mogu shvatiti društva – ona se isto razvijaju doživljavaju vrhunac i na kraju nestaju.
- b) **Socijalni darvinizam** – prenošenje Darwinovih spoznaja u vezi sa funkcioniranjem biljnih i životinjskih vrsta na funkcioniranje društva. Oni koji su jači, koji se brže prilagođavaju će preživjeti. Unutar te teorije problem rata se pozitivno shvaćao. Rat (kao oblik borbe među društvima) se uzimao kao borba koja zapravo jača narod, jer pobijeđeni u ratu su bili slabiji i njih više nema, a pobijedili su jači koji ostaju, prema tome društvo postaje sastavljeno od sve otpornijih i jačih i tako se zapravo razvija u sve snažnije. (**Charles Darwin**)
- c) **Rasističko shvaćanje** – boja kože je nešto što razlikuje pripadnike skupina, te razlike su prirodne i ne mogu se promijeniti, one nas određuju do kraja života. '80-ih godina neki autori sociobiologije pomalo se afirmiraju i obnavljaju neke rasističke ideje da biološka svojstva ljudi nisu društveno neutralna. U novije vrijeme nemamo teorije koje bi se zalagale za rasizam, međutim, još uvijek crnci nisu u Americi u potpunosti ravnopravni sa bijelcima i to je ono što jako zabrinjava, odnosno što bi trebalo zabrinjavati ostale!

AD. 2. SOCIOLOŠKI PSIHOLOGIZAM

Teorijske orijentacije vezane za psihologizacije sociologije. U pokušaju objašnjavanja čovjeka i društva uključuju prvenstveno psihička svojstva ljudi, bilo individualnog ili kolektivnog tipa. Naglasak se stavlja na nagonne, emocionalne i iracionalne komponente ličnosti. U zavisnosti o tome kojem su od psiholoških svojstava ljudi autori davali veće ili manje značenje, razlikujemo podvarijante ovih teorija. Drugi kriterij razlikovanja je u razlikovanju psiholoških svojstava kao više individualnih ili pak kolektivnih:

a) Individualno-psihologističke teorije:

1. *Instiktivistička (nagonska) teorija* – karakteristično je da u ljudskim nagonima vide glavni faktor koji determinira ponašanje ljudi u društvu. Psihologistička teorija ostavila je traga u sociologiji jer je Feud temelji na tezi o libidu kao onom dijelu ljudske nagonne strukture koji utječe i na ukupni život.
2. *Introspektivna teorija* – za razliku od instiktivističke teorije, pristaše ove introspektivne teorije veći značaj predaju drugim psihičkim svojstvima ljudi, npr. sposobnosti imitacije (Tard).

b) Kolektivno-psihološka škola:

Govore o nekim obilježjima ponašanja pojedinaca u društvu koja su proizvedena iz kolektiviteta u koje ljudi stupaju u društvu i unutar kojih se razvijaju određeni načini djelovanja. Postoji kolektivna svijest, stoga je individualnost pojedinca znatno ograničena.

Gustave Le Bon – «*Psihologija gomile*», 1895. g.

- polazi od stajališta da kada ljudi pripadaju grupi (gomili) među njima se razvijaju određeni odnosi i načini djelovanja koji imaju nekoliko obilježja:

PRVO: ponašanje gomile je u visokoj mjeri iracionalno, dakle izrazito emotivno;

DRUGO: pojedinci koji čine skupine brzo oponašaju radnju koju netko započne u skupini, bilo verbalno ili fizičko djelovanje

TREĆE: ponašanje u gomili može rezultirati takvim ponašanjem koje ide na degradaciju ljudskog ponašanja, čak na neke oblike životinjskog ponašanja, tj. ponašanje bez razumne kontrole.

(primjeri: navijački neredi, ponašanje u ratu.)

Vilfredo Pareto – «*Teorija o eliti i masi*»

- podjela ljudi u bilo kojem društvu na brojnu masu i malobrojnu elitu nužna je i nepromjenjiva. Javlja se zbog toga što su pripadnici elite obdareni određenim svojstvima koje Pareto vezuje za nasljedstvo. Pri tome koristi pojam «sklopovi nagona» ili «rezidne» koji tu malobrojnu skupinu kvalificira da u društvenom životu može ostvariti iznad prosječne rezultate i posebno su obdareni sposobnošću vladanja drugima u društvu. Tu rezidnu je nazvao sposobnošću stvaranja kombinacija (sposobnost da upravljaju drugima). Te sposobnosti nisu jednoznačne, pa razlikuju 2 skupine unutar elite: govore o lavu i o lisici.

Lav – snaga, uporabna sila;

Lisica – diplomatski, kompromis, manipulacija.

Elita će biti uspješnija u vladanju ukoliko spretno kombinira svojstva lavova i lisica. Ako je «malo» lavova, može se javiti konkurentna elita.

Povijest je za Pareta groblje elite – elite nisu vječne.

U porecima u kojima prevladavaju lavovske osobine – to su onda diktature i sl. U porecima u kojima postoje izrazito osobine lisice – ti su poreci demokracije.

Masa po prirodi nema ova svojstva koja bi im omogućavala da postižu iznadprosječne rezultate u poslovima kojima se bave, a pogotovo nemaju sposobnosti upravljanja niti samim sobom.

Ova teorija je formulirana na prijelazu iz 19. u 20. st. Zastupaju je Mosca, Wright, Mills – koji smatraju da je ova teorija nastala iz 2 razloga:

prvi: proces demokratizacije otpočet Francuskom revolucijom izazvao je ovakvu reakciju s konzervativnih pozicija;

drugi: jačanje marksističke teorije i ideja o mogućnosti besklasnog društva – toj tezi se ova teorija protivi.

Za kraj valja kazati da je Millsova teorija kontekstualno drugačija. Mills '50-ih god. tvrdi da američkim društvom vladaju elite moći. Razlikuje 3 elite- *privrednu, vojnu i uže-političku*. Njegov stav prema elitama je kritičan.

AD. 3. SOCIOLOŠKI KULTURALIZAM

Sociološki kulturalizam se javlja na prijelazu 19. u 20. st.

Karakterizira ga da u kulturnim sadržajima vidi one čimbenike koji bitno određuju i strukturu i razvoj ljudskih društava, dakle, svojevrsan *kulturni determinizam* u smislu objašnjenja društva. Začetnik ovog pravca u okviru sociologije je **Max Weber** (1845. – 1920.)

Kultura je vrlo širok pojam. Weber je objašnjenje izveo u svom djelu «*Protestantska etika i duh kapitalizma*» (1. izdanje 1905.; knjiga je imala velike odjeke).

On tvrdi da je osnovni razlog pojave modernog kapitalističkog društva i kapitalističkog načina privređivanja prije svega uvjetovan sa pojavom protestantske religije, a unutar toga sa etičkim stajalištima te religije koji se razlikuju sa klasično-kršćanskim stajalištima. To počinje sa 95 Luterovih teza na vratima crkve.

Ovakva protestantska etika naglašava ideju da se pojedinac kao individua prvenstveno dokazuje kroz svoj posao i da treba nastojati postići što bolje rezultate u poslu kojim se bavi. Iz toga se razvija etika poziva – profesije (dakle, posvećenost radu i uspjehu i štedljivosti).

Prisutno je shvaćanje da će nas sam Bog vrednovati po onome što smo postigli u ovozemaljskom životu. Prisutna logika racionalnosti, štedljivosti i uspjeha.

Weber smatra da će 20. st. biti obilježeno procesima racionalizacije i birokratizacije u društvenom i ekonomskom životu.

Za kraj Weber birokratizacije smatra kao jednu organizacijsku promjenu koja će omogućiti da djelovanje ljudi u društvu bude što racionalnije.

AD. 4. SOCIOLOGIZAM ili SOCIOLOGISTIČKA TEORIJA O DRUŠTVU (19. – 20. ST.)

Moglo bi se reći da je ova teorija izrazito kritički orijentirana prema većem dijelu naturalističkih koncepcija o društvu. Njeni predstavnici su razriješili dilemu o karakteru veza prirode i društva. Oni zastupaju tezu o *samostojnosti* društva, dakle, ono se sasvim razlikuje od prirode. Odatle i ovaj pojam «sociologistički pristup».

Sociologija je u određenoj mjeri kritički orijentirana i spram psihologističkih koncepcija upravo zbog toga što pridaje veći značaj društvenim pojavama nego pojedinačnim. Sociologizam strogo razlikuje društvene pojave kao kolektivne od pojedinca kao sastavnih dijelova društva. Ljudi djeluju ali ono što nastaje kao posljedica interakcije poprima drugačije obilježje naspram pojedinačnog djelovanja.

Ove pojave nisu samo puki zbir pojedinačnih pojava nego kako **Emile Durkheim** (1856. – 1917.) kaže one su društvene pojave posebne vrste – *sui generis*.

Sociologistički pristup društvu je i na neki način *antiindividualistički* – veći značaj pridaje kolektivu. Durkheim je ovu teoriju razvio na prijelazu iz 19. u 20. st.

Odnos društvenih pojava kao kolektivnih pojava i pojedinaca:

1. društvene pojave kao kolektivne imaju *karakter objektivnih činjenica* u odnosu na pojedinačne pojave, koji čine to društvo;
2. društvene pojave *moгу biti prisilne* u odnosu na pojedinca – kao nešto što mu se nameće ili ga se prisiljava na određenu vrstu djelovanja.

Zbog tvrdnje da su društvene pojave objektivne Durkheim je razvio specifičnu metodologiju. Smatrao je da se društvene pojave mogu uzimati gotovo kao stvari i nešto što je uvjetovano nekim pravilnostima koje je moguće sociološki istražiti, a zadatak sociologije je da ih istraže.

U metodološkom pogledu bi se Durkheim mogao svrstati u pozitivistički pravac u istraživanju društva (ovaj pravac je bio prisutan kod A. Comtea). Durkheim je vjerovao da ako tako pristupimo društvenim činjenicama možemo doći do uzročno-posljedične veze koje postoje u različitim društvenim pojavama. To je i pokušao u svojim djelima.

Npr. način na koji je Durkheim objašnjavao samoubojstvo! Taj fenomen je objektivno i društvenom determiniran. On je u svojoj studiji «*Le suicide*» (Samoubojstvo, 1. izdanje 1897. god.) pošao od teze da odluka pojedinca da si oduzme život zavisi o stupnju njegove integracije u društvenom životu. Što je pojedinac manje društveno integriran, to je skloniji samoubojstvu. Da bi testirao tu temeljnu tezu, za svoju knjigu, prikupio je raspoložive statističke podatke (naravno one koje se odnose na socio-kulturne, socio-demografske podatke) o broju samoubojstava u rasponu od 10-15 god. u nekoliko europskih zemalja. Iz tih podataka Durkheim je došao do spoznaje koji elementi društvenog života ljudi, dovode do manje integriranosti pojedinca u društvenu zajednicu. Ti čimbenici koji dovode do manje integriranosti ljudi u društveni život, po Durkheimu, pokazuju:

- a) Ljudi koji su skloniji samoubojstvu su oni koji žive kao samci. Tu je stopa bila viša.

- b) da su obitelji bez djece isto tako sklonije samoubojstvu nego obitelji koji imaju djecu. To djeluje logično, jer imati djecu znači i veća okupacija oko njih, i činjenica da su oni ovisni o roditeljima.
- c) Život u gradu i život na selu čini se da su u uzročno-posljedičnoj vezi sa stopom samoubojstava. Njegovi podaci kažu da je stopa samoubojstava u gradovima daleko viša nego u seoskoj zajednici. Život na selu je manje dinamičan, svi se poznaju i osjećaj integriranosti je prisutniji, a uostalom, načelno, ima više komunikacije.

Posebno je na primjeru podataka o samoubojstvima u Njemačkoj došao do zaključka da **vrsta religije** ima određenog utjecaja na mogućnost samoubojstva. Naime, ustvrdio je da je više samoubojstava na sjeveru Njemačke nego na jugu. Tako je došao do podataka o religioznosti, jer u sjevernoj Njemačkoj prevladava protestantizam, dok je Bavarska (jug Njemačke) pretežno naseljena Katolicima. Njegovo obrazloženje je da je kod Katolika manja stopa samoubojstva zbog toga što Katolička religija i Crkva više integrira svoje vjernike i organizacijski je tako postavljena (od niza obreda, blagdana i prosječan katolički vjernik dobiva potporu u smislu integracije i osmišljavanja svog života). Drugo što je specifično za katoličanstvo je to da ono tretira samoubojstvo kao grijeh.¹³

U nekim kritikama, Durkheimu se prigovaralo da su Katoličke obitelji možda često puta prikrivali čin samoubojstva, tvrdeći da se radi o nesretnom slučaju itd.

Prema Durkheimu protestantska religija je daleko manje organizacijski čvrsto ustrojena, nego što je to Katolička. Protestantizam ne vezuje tako čvrsto, tj. ne integrira svoje vjernike. Drugi razlog je činjenica da protestantska religija ostavlja veću slobodu pojedincu u interpretaciji i tumačenju određenih religijskih učenja u okviru te religije. Treći razlog je činjenica da protestantizam čin samoubojstva moralno blaže uređuje nego katoličanstvo – ne tretira ga kao smrtni grijeh.

Durkheim je u tzv. analizu uključio i Židove, te je utvrdio da su oni najmanje skloni samoubojstvu i to je objasnio činjenicom da su oni često van svoje zemlje, u dijaspori, gdje žive u manjinama. Taj osjećaj manjine njih destimulira na samoubojstvo, jer su čvrsto vezani jedni za druge.

Ova Durkheimova koncepcija bila je predmet vrlo velikih polemika. Kritičari su Durkheimu zamjerali veliku vjeru u statističke podatke. Oni problem samoubojstva sagledavaju s pozicije koja nije sociologistička, pitaju se u točnost pojedinca i samog definiranja neke smrti kao samoubojstva. Također se pitaju na osnovu točno kojih indikatora se definira da je riječ o samoubojstvu.

Emile Durkheim je na temelju svojih naučavanja formirao vlastitu sociologističku školu. Doprinijela činjenica što je već 1896.-1913. god. izdavao časopis «*Sociološki godišnjak*», u kojem je objavljivao niz svojih članaka, a i članaka svojih suradnika. Ova škola je dakako imala utjecaja na razvoj francuske sociologije, a vršila je utjecaj i na ostale europske škole.

Za kraj valja spomenuti par značajnijih imena te škole: *Marcel Mauss* (1872.-1950.); *Maurice Halbwack* (1877.-1955.); *Celestine Boude* (1870.-1940.); *Paul Faukonne*.

¹³ U Katoličkoj je Crkvi prisutno shvaćanje da čovjek sebi nije ni dao život, tako da ga ne smije ni uzeti.

SUVREMENE SOCIOLOŠKE TEORIJE

(od 1945. do danas)

(16)

1. **Funkcionalizam** – funkcionalistička teorija (najviše razvijena u američkoj sociologiji i zamjetno se širi u europsku sociologiju)
2. **Marksizam** – marksistička teorija
3. **Interakcionizam** (fenomenološki pravac), a kao svojevrsna podvrsta interakcionizmu razvija se
 - a. **Etnometodologija**.

(16) UVOD:

Društveni i politički kontekst u okviru kojeg se sociologija kao znanost razvijala u poslijeratnom razdoblju (II. svjetski rat) i kako su imale negativan utjecaj na razvoj sociologije u tom razdoblju.

Završetak II. svjetskog rata iskazao se i u stvaranju određenog broja zemalja u kojima je bio uspostavljen socijalistički poretka (do tada je socijalistički poredak bio u Sovjetskom Savezu i Mongoliji). Stvara se 10-tak zemalja u kojima je bio uspostavljen komunistički poredak.

Negdje '50-ih godina u procesu antikolonijalne revolucije (oslobađanje kolonija u Africi, Aziji, Pacifiku i dijelu Amerike)¹⁴ i nacionalnog oslobođenja država događa se to da proširivanje onih socijalističkih zemalja podiže utjecaj marksizma kao teorije, ali istovremeno u tim državama marksizam biva reinterpreteran u smislu teorije, a određene ideje Marxa uzimaju se kao ideološki temelj poretka i time je u tim zemljama marksizam kao teorija nazadovao – *dogmatizacija marksizma kao teorije i transformacije u ideološki sustav*. Od strane tih poredaka marksizam je shvaćan kao jedina i dobra teorija o društvu, što dovodi do redukcionističkog odnosa prema ostalim teorijama i to do te mjere da ostali nisu bili slobodni u objavljivanju svojih radova. Sociologija kao znanost tada u ovim zemljama nije bila priznata, do '80-ih god. (u Rusiji za vrijeme Gorbacheva – predsjednik od 1985-1991 g.).

U isto vrijeme u zapadnim, kapitalističkim, društvima situacija je bila daleko povoljnija. Funkcionalizam se uzimao kao prihvatljiviji jer u okviru te teorije nema priče o radikalnoj revoluciji.

1. FUNKCIONALIZAM (17)

U nekim elementima ima i raniju povijest od 20. st., ali je kao teoriju smještamo u '40-te god. 20. st.

Osoba koja je simbol modernom funkcionalizmu je američki sociolog Talcott Parsons, koji je sistematizirao neka ranija stajališta sociologa, a dao je i vlastiti doprinos uobličavanju ove teorije.

OBILJEŽJA FUNKCIONALIZMA:

1. obilježje ove teorije je činjenica da je to tzv. *makroteorija o društvu*, tj. spada u skupinu makroteorija. Makroteorije su one teorije koje pokušavaju analizirati funkcioniranje i strukturu društva kao cjeline (totaliteta) jer društvo čini mnoštvo ljudi sa sustavom institucija itd. Od ove dvije druge teorije (marksističke i interakcionističke), marksistička bi spadala u makroteoriju, a interakcionistička je mikroteorija. Mikroteorije se više orijentiraju na istraživanje pojedinca ili malih grupa unutar kojih pojedinci djeluju, dok zanemaruju ostale aspekte društva;
2. obilježje ove teorije je da ona pridaje *veći značaj duhovnim, kulturnim, moralnim i drugim vrijednostima* o kojima umnogome zavisi funkcioniranje društva i onda se i sociolozi, koji pripadaju ovom teorijskom pravcu, posebno bave tim sadržajima, te pokušavaju objasniti zašto su oni značajni za funkcioniranje društva;
3. funkcionalizam načelno polazi od stajališta da *pojedini dijelovi* ili institucije koje čine društvo, manje-više uvijek imaju *pozitivnu ulogu* za funkcioniranje društva.

PRETEČE FUNKCIONALISTIČKE TEORIJE:

Po nekim historičarima sociologije, već je i Auguste Comte na neki način zastupao određena stajališta o društvu koja su prisutna i u modernom funkcionalizmu. On je društvo shvaćao kao organsku zajednicu;

¹⁴ U to vrijeme u Africi su bile slobodne samo: Etiopija, Egipat, Liberija i Južnoafrička Republika.

uspoređivao je žive organizme sa načinom na koji društvo funkcionira. U sličnom, ali razvijenijem, smislu je to prisutno i kod Spencera. Za njega je društvo slično biološkom organizmu, tako da ga možemo shvatiti kao sustav, tj. cjelinu sastavljenu od međupovezanih dijelova. Kao što je ljudsko tijelo sastavljeno od organa, tako je i društvo sastavljeno od institucija kao što su obitelj, religija. Naravno, struktura društva evolucijom postaje sve složenija, tako da se pojavljuje potreba za unutarnjom regulacijom i socijalnom kontrolom.

Ono što razlikuje moderni funkcionalizam i ove prethodnike je to što su moderni funkcionalisti tu ideju sličnosti društva s organizmom predočili u tzv. *sistemske teorije* (u prvoj polovici 20. st.), u kojoj se pak ne govori više o organizmu nego o *sistemu*, gdje se i organizmi mogu svrstati u vrstu sistema – shvaćanje da se taj sistem sastoji od niza dijelova, a svaki dio nešto korisno obavlja za cjelinu.

Neka stajališta Emila Durkheima su također pretočena u funkcionalističku teoriju i to prije svega u točki da se *duhovno-kulturno, moralnim i religijskim vrijednostima pridaje velik značaj u funkcioniranju društva*.

TEMELJNI POJMOVI FUNKCIONALIZMA:

- a) *Funkcija*: (po tome je ovaj pravac i dobio naziv). Funkciju funkcionalisti definiraju kao djelovanje pojedinaca unutar ustanova u društvu, koje je nužno da bi društvo moglo funkcionirati.
Funkcija je zapravo ono što društvo kao cjelina očekuje od svojih pojedinih dijelova. Te funkcije imaju karakter nezaobilaznog/nužnog. Tu se ponekad koristi i pojam uloga (kao sinonim).
- b) *Funkcionalni preduvjeti društva* – su one institucije (ustanove) ili sadržaji duhovne kulture bez kojih društvo ne bi moglo egzistirati (opstati). To su nužni preduvjeti. Način na koji bi se moglo preciznije utvrditi koji dijelovi društva imaju te preduvjete je preko pitanja: «Što bi se dogodilo kad se 20 god. ne bi rađala djeca?» **Obitelj** ima karakter funkcionalnog preduvjeta društva jer ona omogućava stalnu reprodukciju ljudi; ili «Što bi bilo u nekom društvu kad ne bi bilo religije?» Ona određuje norme ponašanja, ako religija zadovoljava potrebe društva ona ima funkcionalne preduvjete društva.
U tom se smislu funkcija postojanja stratifikacije definira kao nužni preduvjet jer su smatrali da je postojanje stratifikacije gotovo nužna posljedica da bi se u društvu ljudi motivirali za poslove kojima se bave.
- c) *Vrijednosni konsenzus (suglasnost)* – pod ovim pojmom funkcionalisti podrazumijevaju potrebu da između ljudi koji čine jedno društvo postoji barem minimalna suglasnost oko temeljnih vrijednosti na osnovu kojih se društveni život odvija (ili bi se trebao odvijati).
Ova teorija, tj. njeni predstavnici kad govore o društvu imaju ideju konsenzualne zajednice – imaju suglasnost oko temeljnih vrijednosti i kod njih neće dolaziti do konflikata. Funkcionalistička teorija smatra da su ljudi po prirodi upućeni u taj vrijednosni konsenzus. Zastupaju, dakle, tezu o konsenzualnom tipu društva. U konfliktu se ne vidi nešto što je negativno. Oni kažu da dolazi do određenih promjena u društvu i te promjene mogu dovesti do konflikata, ali po njima je potrebno da se, što je moguće prije, uspostavi nova ravnoteža u društvu do čijeg je narušavanja došlo prilikom tog sukoba. Koriste pojam *pomične ravnoteže* pod čime bi se trebalo razumjeti nastojanje društva da u prijašnjem narušavanju ravnoteže dođe do nove ravnoteže.

PARSONSOVA KONCEPCIJA U OKVIRU FUNKCIONALIZMA:

Parsons je razvio problematiku s Hobbesom¹⁵. Hobbes je analizirajući čovjeka kao vrstu polazio od teze da su ljudi kao prirodna bića obdarena dvjema vrstama svojstava: *strasti* i *emocije*, a nasuprot njima stoji *razum*. U prirodnom stanju skloni smo funkcioniranju po logici *strasti*, što nas dovodi u sukob s drugim jedinkama u društvu koji su također motivirani strahom. Ta prevlast strasti u prirodno stanju vodila bi do toga da društvo, kao *zajednica, ne bi moglo opstati* i «ljudi su u stalnom *sukobu*».

Drugo stanje (koje omogućava da se strasti kontroliraju) do kojeg su ljudi došli jer nisu htjeli dovesti svoju egzistenciju u pitanje je stanje u kojem ljudi kao pojedinci prihvaćaju *stvaranje države*, uspostavljaju ponašanja i prihvaćaju određene elemente funkcioniranja društva – *civilizirano* stanje.

Rousseau smatra da su ljudi po prirodi dobri pa su se tijekom vremena iskvarili. Funkcionalizam je bliži Rousseauovom shvaćanju da su ljudi skloniji surađivanju i izbjegavanju sukoba.

¹⁵ smatra se prirodno-pravnim teoretičarom, ali to je problematično jer su njemu «prirodni zakoni» samo zahtjevi razuma koji egoistične pojedince upućuju da društvenim ugovorom stupe u državnu zajednicu te potpuno predaju svoju slobodu monarhu, koji im za uzvrat jamči mir u svijetu, gdje je «čovjek čovjeku vuk – homo homini lupus». Hobbes je začetnik teorijskog pozitivizma. Razlika su Lock i Rousseau koji koriste ideju prirodnog prava za ograničavanje ili ukidanje monarhije.

Parsons izlaže viđenje funkcioniranja društva kao *sistem*, unutar kojeg se razlikuju *podsystemi* koje definiramo kao *funkcionalna predmetna društva*. Postoje 4 podsistema:

- a) prilagođavanje ili adaptacija;
- b) definiranje i postizanje određenih ciljeva;
- c) integracija;
- d) prenošenje tzv. temeljnih obrazaca društva, s generacije na generaciju.

AD. Prilagođavanje ili adaptacija:

Odnosi se na to kako Parsons vidi odnos društva, okoline i same pretpostavke za opstojnost ljudi u društvu, i to vezuje za potrebu zadovoljavanja egzistencijalnih potreba ljudi u društvu (prehrana, smještaj, odijevanje). Podsystem gospodarstva (privrede) omogućava zadovoljavanje ovih potreba. U modernim društvima ovaj ekonomski podsystem doista funkcionira kao jedan podsystem i to kroz razne banke, burze...

AD. Definiranje i postizanje određenih ciljeva:

Parsons smatra da svako društvo ima potrebu definirati određene ciljeve u razvoju i ostvariti pretpostavke da bi se ti ciljevi realizirali. Postoji i politički podsustav društva u okviru kojih se raspravlja o ciljevima i načinima, sredstvima i mogućnostima ostvarivanja tih ciljeva.

AD. Integracija:

Funkcionalni preduvjet koji po Parsonsu treba osigurati prilagodbu sukoba kada se oni javljaju u društvu i to tako razriješiti da ne izazivaju velike negativne posljedice u društvu, već da se nastali sukobi što prije razriješe.

Moderna društva su razvila poseban sistem institucija – pravosuđe (tužilaštvo, odvjetništvo, sudstvo – cijela mreža institucija) koje je zaduženo da osigurava integraciju društva kada dolazi do dezintegracije. Ako pojedinac narušava elemente vrijednosnog konsenzusa odgovarat će i biti će sankcioniran.

AD. Prenošnje tzv. temeljnih obrazaca društva, s generacije na generaciju:

Odnosi se na potrebu da se u svakom društvu mora osiguravati, što je moguće efikasniji, sustav prenošenja temeljnih vrijednosti ili obrazaca društva s generacije na generaciju. I s obzirom na ovaj preduvjet, moderna društva su razvila mreže institucija koje imaju taj zadatak. U tom pogledu Parsons naglašava ulogu nekoliko faktora: *obitelj*, *obrazovni sustav*, *religija*, a i *mediji*, te *širi utjecaj zajednice*. S obzirom da postoji više čimbenika, Parsons razlikuje nekoliko tipova socijalizacije i u tom pogledu razlikuje ovaj vid socijalizacije koji je primarno *vezan za obitelj – primarna socijalizacije*; za razliku od *sekundarne socijalizacije* gdje bi uloga *obrazovnog sustava* bila najvažnija, a *religija* se smješta i u primarnu i u sekundarnu (ovisno o odnosu obitelji prema religiji).

Parsons smatra da je ova podjela opravdana zbog toga što se, po njemu, u *primarnoj* socijalizaciji prenose **partikularne vrijednosni** ili norme, a u *sekundarnoj* se prenose **univerzalne vrijednosti**. Pod *partikularističkim* vrijednostima Parsons podrazumijeva *sve vrijednosti koje preuzimamo od naše uže obitelji*, i one ne moraju biti istovremeno prihvaćene od društva, npr. ideja o tome da su žene ravnopravne sa muškarcima. Tako u obitelji koja je patrijarhalna one će taj stav prenijeti na djecu, a taj će se pojedinac u fazi sekundarne socijalizacije onda suočiti s problemom.

Parsonovo viđenje društva (dinamički razvoj): - Parsons smatra da se povijesno gledano u društvu događa proces diferencijacije, nove institucije, novi odnosi, nove vrste društvenih odnosa što utječe na osiguravanje integracije društva. Po njemu, integraciji pridonose vrijednosti na osnovu kojih se regulira društveni život u pojedinim sferama društvenog života i tako nastaje balans između diferencijacije i integriranja uz pomoć društvenih vrijednosti. U djelu *«Društva»* (studija iz 1993.), Parsons je posebno izložio koncepciju integriranja uz pomoć društvenih vrijednosti.

Dodatna literatura: Ivan Kuvačić: «Funkcionalizam», Naprijed, Zagreb 1990.

Ivan Kuvačić: «Marksizam i funkcionalizam», 1970.

Ritzer: «Suvremena sociološka teorija».

KRITIKE FUNKCIONALIZMA:

Postoje 2 vrste kritika:

- a) **Kritika iznutra** (od pristaša funkcionalizma)
- b) **Kritika izvana** (od strane pristaša drugih teorijskih orijentacija)

(18) AD. *Kritika iznutra* – najznačajniji je Robert Merton, koji je kritike uobličio u tri postulata funkcionalizma. Međutim, te pretpostavke nisu snaže da bi ih mogli nekritički uzeti.

1. *Postulat funkcionalnog jedinstva* – podrazumijeva se stajališta funkcionalista da pojedini dijelovi imaju pozitivnu posljedicu za društvo kao cjelinu. Smatra da je ta teza dvojbeni – da to ne mora važiti za svako konkretno društvo i pri tome navodi primjer, tzv. religijskog pluralizma, tj. postojanje različitih religijskih vjerovanja (organiziranja) u nekom društvu. Iako je religija kao tip svijesti vrlo važna za društveni život, ako u nekom društvu postoje više religijskih vjerovanja to može dovesti do određenih sukoba među njima.
Merton smatra da se ovaj postulat ne može uzeti kao nešto što je unaprijed dano nego, kao nešto što se mora unaprijed analizirati i utvrditi utjecaj dijelova društva.
2. *Postulat univerzalnog funkcionalizma* – svodi se na to da ostali funkcionalisti pretpostavljaju da neki dio društva uvijek ima pozitivne posljedice za društvo kao cjelinu i oni gotovo na teorijskoj razini ne dopuštaju mogućnost da bi neka institucija mogla imati tzv. disfunkcionalne učinke za društvo. Zato Merton kaže da ne možemo govoriti samo o pozitivnim funkcijama nego i o mogućim disfunkcijama ili situaciji tzv. nefunkcionalnost gdje nema ni pozitivnih ni negativnih posljedica. Navodi neke primjere: *siromaštvo* – možda možemo prihvatiti tezu da siromaštvo u društvu može biti funkcionalno za društvo kao cjelinu, ali ne mora (i nije) biti funkcionalno za one ljude koji su siromašni. Primjer: tijekom smrti člana obitelji, ako je dotični umro jučer, običaj je da ga se čuva tijekom noći. Pitanje je zašto je taj običaj nastao i je li on funkcionalan?
3. *Postulat funkcionalne nezaobilaznosti* – kroz ovaj postulat on kritizira stajalište većine funkcionalista koji kažu da određene institucije u društvu ne mogu biti zamijenjene nekim drugim institucijama u pogledu onih funkcija koje one obavljaju za društvo. Merton opet ide logikom kritike - vjerojatno je da za većinu društva taj postulat vrijedi, ali su moguće situacije u nekim društvima i vremenskim razdobljima da dođe do zamijene neke od takvih institucija sa nekom od drugih institucija koje će na isti ili sličan način ostvarivati funkcije koje ta tipična institucija obavlja.
Merton govori o funkcionalnim alternativama koje se mogu javiti u društvu. Jedan od primjera su bivša socijalistička društva gdje je došlo do zamijene religijskih svijesti sa marksizmom ali shvaćenom kao ideologijom koja je bila prisutna u tim društvima. Marksizam kao ideologija u tim društvima je bio zamjena religijama u nekim njihovim funkcijama koje religije imaju za društvo. Merton je tu u osnovi u pravu. Marksizam je kao teorija pružao određene odgovore, a oni su bili različiti. Mertonova teza je da ljudi koji su u marksističkoj teoriji vidjeli odgovore na određena pitanja su mogli uzeti marksizam kao zamjenu za religiju.
Osim ovog primjera može se navesti i primjer vezan za funkcije obitelji. Neki ljudi koji žive u zajednicama, primjer iz Haralambusa (obitelj iz Izraela) – tu je došlo do značajnog reduciranja klasičnih funkcija obitelji. Dvije od ove temeljne funkcije su gotovo nestale: *socijalizacijska funkcija obitelji* je gotovo sasvim nestala jer vrlo brzo nakon rođenja djeteta se odgoj djece povjerava profesionalno obučanim odgojiteljima koji se brinu za odgoj i socijalizaciju djece. Roditelji te djece se viđaju sat-dva dnevno s djecom i oni znaju tko su im roditelji, ali veći dio odgajanja je na odgajateljima. Ova djeca su po nekim istraživanjima psihički stabilnija, pa je bitno reducirana i *ekonomska funkcija obitelji*, proizvođačka i potrošačka. Članovi obitelji nemaju mogućnost stjecanja vlastitih dobara mimo minimuma. Kibuc to definira kao minimalni standard. Obitelji žive u stanovima, a uređenje stanova je slično kod svih obitelji.
Ono što Merton zamjera ostalim funkcijama – one previše polaze od osnovnih pretpostavki funkcija, a ne u konkretna društva da bi vidjeli da li i zašto postoje iznimke.

(19) AD. *Kritike izvana*:

1. S obzirom na to da je *funkcionalizam makroteorija*, te nastoji objasniti društva kao cjelinu, kritike su dolazile iz okrilja tzv. mikroteorija. Ta kritika se sastojala o tome da se funkcionalizmu kao makroteoriji zamjerilo zanemarivanje pojedinca ili individue koji čini to društvo, ili u tim makrokonceptima o društvu, pojedince se vidi kao dio društva globalne zajednice i dopušta se da društvo oblikuje pojedince prema svojim potrebama.
U najekstremnijim kritikama: *«pojedinaac je ništa, a društvo je sve!»*
2. Vezana je za definiranje tzv. *funkcionalnih preduvjeta društva*. Kritika je sadržana u tome što su prema mišljenju pristaša, funkcionalisti te funkcionalističke preduvjete definirali na tzv. teleološki način. Naglasak se stavlja na svrhu neke pojave, stvari ili slično, a ne na uzorak nastanka i sl. Primjedba je da su funkcionalisti iz pozitivnih učinaka određenih dijelova društva izvodili tezu da su te institucije važne i nezaobilazne za društvo. Time su funkcionalisti brkali uzorak s učinkom ili posljedicom i svrhom.

Primjer: Stratifikacija je po funkcionalistima funkcionalni preduvjet društva zato što je postojanje stratifikacije u nekom društvu najbolji način da se ljude kao pojedince motivira da teže ka postizanju važnih društvenih uloga i da svoje sposobnosti maksimalno efektiraju obavljajući uloge u društvu. Ne može se iz posljedice uvijek izvoditi uzrok.

3. Imala je određenu *ideološko-političku konotaciju* zbog toga što se izvodila teza da je funkcionalizam u određenoj mjeri *konzervativna teorija*, a ta konzervativnost bi proizlazila iz toga što se ta teorija primarno bavi održavanjem društva, a daleko manje se bavi dinamičkim aspektima društva. Funkcionalizam kao teorija je teorija «status quo» (stanje prije) i ovdje se formulira ovaj stav da je ta teorija opravdavala društvo i da je ona prihvatljiva. To je bila osnovna orijentacija i marksističke teorije.
4. Odnosi se na shvaćanje uloge i značenja *društvenih sukoba u životu društva*. Funkcionalisti polaze od stajališta da je moguće uspostaviti visok stupanj konsenzusa – suglasnosti u funkcioniranju društva. Postojanje sukoba je nešto što je «apriori», definirano kao negativno: kritičari smatraju da to nije prihvatljivo i da analizom možemo pokazati da i postojanje sukoba u društvu može biti i društveno pozitivno. Nemojmo odbaciti mogućnost sukoba kao realnosti u društvu.
5. Kritičari su utvrdila da *postojanje potpune suglasnosti* svih pripadnika društva kao temeljnih vrijednosti života može biti *disfunkcionalno*, pa je insistiranje na tome dvojbeno. Primjer vrijednosti tzv. postignuća. Svaki pojedinac u društvu bi trebao postići najviše što može. Kad bi doista kod svakog pojedinca u društvu postojala težnja da ostvari najbolje rezultate onda bi postojala disfunkcija.

Iz današnje perspektive utjecaj funkcionalističke teorije od '80-ih godina je smanjen, jednim dijelom i zbog kritika upućenih funkcionalistima, od kojih neka doista imaju čvrste argumente.

'50-ih i '60-ih je funkcionalizam bio «popularan», da bi '80-ih već izgubio na utjecaju. Slično je i s marksizmom. Neki analitičari sociologije smatraju da je to plod i razočarenje s tzv. globalnim teorijama. Određeni neuspjeh marksizma u smislu predviđanja modernih društava je doprinio ovom stavu. Iz ovih razloga od '80-ih god. imamo porasta mikroteorije ili interakcionističke teorije.

2. SIMBOLIČKI INTERAKCIONIZAM (20)

Simbolički interakcionizam, kao mikroteorija, napušta ideju da se društvo može sociološki objasniti kao globalna zajednica, pa se žarište sociološke analize usmjerava prema pojedincu i njegovim *interakcijama* s drugim ljudima, bilo s pojedincima ili dijelovima malih grupa.

Ova teorija se razvila u američkoj sociologiji. Preteče ove teorije se vremenski smještaju prije '70-ih god., tj. smještaju se u vremenu od kraja 19. st. do prve polovice 20. st., međutim snažniji utjecaj ove teorije (a i nastanak) u sociologiji događa se '70-ih i '80-ih god. 20. st.

Glavni predstavnik je američki mislilac (psiholog, više nego sociolog) *Georg Herbert Mead (Mid) (1863.-1931.)* Pored njega određene zasluge za nastanak ove teorije imaju i John Dewey, te William J. Thomas koji je također izvorno psiholog, ali se kasnije bavio i sociologijom.

U ovom pravcu u sociologiji se govori kao fenomenološkom pravcu, a pojam je vezan fenomenologiju kao filozofska orijentacija. Specifičnost ovog fenomenološkog pravca je njegov naglasak na funkciji svijesti i utjecaj svijesti na percepciju okoline. Za osnivača ovog fenomenološkog pravca uzima se *Edmund Husserl* čija su djela imala utjecaj na Meada ali i druge, kao npr. Jean-Paul Sartre...

Ova teorija polazi od teze da su ljudska misao, iskustvo i vladanje bitno društveni, njihova je priroda rezultat činjenice da ljudska bića uzajamno djeluju putem *simbola* od kojih su najvažniji sadržani u jeziku (kao elementarnom sredstvu komunikacije). Simboli nameću određena značenja predmetima i događajima i time uglavnom isključuju druga moguća značenja. Simboli osiguravaju sredstva pomoću kojih čovjek može biti u smisljenoj interakciji sa svojom prirodnom i društvenom sredinom. Oni (simboli) se ne odnose na unutarnju, skrivenu prirodu predmeta, već na način na koji ih čovjek doživljava. Npr. mikrofoni – kao simboli; odmah imamo određenu predodžbu o tome što je mikrofoni i čemu služi. U samoj interakciji mikrofoni može poprimati različita značenja

Čovjek nije genetski programiran da automatski reagira na poticaje, stoga da bi preživio u relaciji prema okolini i drugim ljudima, mora rekonstruirati svijet značenja i u njemu živjeti. Naglasak je na tome kako pojedinac percipira i doživljava teze interakcije s okolinom i drugim ljudima.

Zajednički simboli osiguravaju samo sredstva pomoću kojih se ostvaruje interakcija. Svaka osoba koja je u interakciju uključena mora interpretirati značenje drugih pojedinaca s kojima stupa u interakciju. To se postiže procesom *preuzimanja uloga*. Kroz proces preuzimanja uloga pojedinac razvija pojam o svome «Ja», postavljajući se u položaj drugih pojedinaca, on se može osvrnuti na sebe. Mead tvrdi da se pojam o svome «Ja» može razviti samo ako pojedinac može «izaći iz sebe doživljajno na takav način da postane sam sebi objektom».

Pojam o vlastitom «Ja» nije genetski određen, on se stječe već u toku djetinjstva. U tom smislu se mogu razlikovati 2 faze u njegovom razvoju:

- a) *faza igre* – može se primijetiti već kod male djece, jer djeca često glume doktora, učitelja, policajca itd. Već tada dijete ima sklonosti oponašanja;
- b) *faza sportskih igara* – nastupa u adolescentskoj dobi, i to prije svega kolektivne sportske igre. Da bi dijete igralo takvu kolektivnu igru on sebe počinje promatrati sa stajališta različitih sudionika u toj igri. Tako, u toj fazi pojedinac sebe vidi iz pozicije «uopćenog drugog», stanje kad preuzme ulogu drugih - promatra sebe s toga stajališta i postaje svjestan tuđih mišljenja o sebi, što predstavlja osnovicu za suradnju u društvu.

Po Meadovom shvaćanju ljudske interakcije čovjek istodobno aktivno stvara društvenu sredinu i daje se od nje oblikovati. Pojedinac započinje i usmjerava vlastitu akciju dok je istodobno izložen utjecaju stavova i očekivanja okoline u obliku «uopćenog drugog». Pojedinac i društvo smatraju se nerazdvojnim jer pojedinac može postati ljudsko biće u društvenom kontekstu – pojedinac razvija svijest o svome «Ja» koja je preduvjet za razmišljanje i uči preuzimati ulogu drugih što je bitno za razvoj vlastite ličnosti i za odnose s drugima. Bez komunikacije putem simbola ti procesi ne bi bili mogući. Čovjek stoga živi u svijetu simbola koji daju smisao i značenje života i tvore osnovicu za ljudsku interakciju.

(21) Jedan od ostalih predstavnika ovog pravca u sociologiji je Fred Davis. On je interakcionalistički pristup primijenio na moguće probleme interakcije između invalidnih osoba i zdravih osoba, a svoje je nalaze objavio u članku pod naslovom «*Nepriznavanje devijantnosti, postupak otežane interakcije vidljivo hendikepiranih osoba*». Sam autor i suradnici su na više primjera došli do određenih spoznaja u tome koje su teškoće u tim interakcijama ili koje su prijetnje društvenosti između hendikepiranih i "normalnih". Davis utvrđuje postojanje 3 tipa prijetnji društvenosti u početnim interakcijama koje se onda mogu prevladati ili institucionalizirati:

- a) Po njemu prvu prijetnju društvenosti predstavlja mogućnost da zdravi ljudi budu previše zaokupljeni ljudskim nedostatkom hendikepiranih.
- b) Prijetnja društvenosti nastaje zbog toga što fizička mana hendikepiranih može dovesti do iskazivanja emocija kod zdravih osoba koja čuvstva prelaze prihvatljive granice, znači vidljivi su, npr. sažaljenje.
- c) Prijetnja društvenosti dolazi otuda što invalidne osobe ne mogu sudjelovati u određenim aktivnostima i tu mogu nastati nesporazumi između zdravih i hendikepiranih u smislu da se predloži aktivnost gdje hendikepirani ne mogu sudjelovati, a problem predstavlja reakcija hendikepiranog. Ukoliko te osobe stupaju u iduće interakcije Davis je tu uočio problem negiranja hendikepiranosti i tu on uočava najmanje 3 procesa:
 - a. *Prividno prihvaćanje hendikepiranog* – neki vid minimalne interakcije će se dobiti, ali ona može biti ograničena i vrlo površna.
 - b. Sastoji se u tome da *hendikepirana osoba* se nastoji *iznova definirati* u očima drugih, zdravih osoba. Ona nastoji da je drugi ljudi prihvate kao normalnu osobu.
 - c. *Institucionalizacija normaliziranog odnosa* – ti odnosi poprimaju normalnost i više nema početnih odnosa. To se može iskazati u 2 oblika:
 - o oblik *osoba s tjelesnom manom* prihvaćaju normalne osobe kao svojevrsnog počasnog člana skupine invalida i to je ona situacija kada se vrlo vjerojatno više neće događati nesporazumi. Čak i šale na račun hendikepiranog neće biti shvaćene kao uvredljive.
 - o oblik s *pozicije zdravih osoba* ova institucija se iskazuje tako da osoba s tjelesnom manom biva prihvaćena u svijetu normalnih osoba i pri tome zdravi ljudi zaboravljaju na njenu manu.

Npr. ljudi koji ulaze u tzv. totalne institucije (zatvori...) kako se pojedinci adaptiraju na uvjete tog života. Uočio je nekoliko tipova adaptiranja: ljudi koji se brzo adaptiraju, te ljudi koji se vrlo teško adaptiraju, i to ide do te mjere da postaju pobunjenici ili vrše samoubojstvo. Svaki pojedinac subjektivno doživljava nove okolnosti.

(22) KRITIKE SIMBOLIČKOG INTERAKCIONIZMA:

1. *Kritike s pozicije makroteorije* – zamjerale su ovom pristupu da zanemaruje globalne aspekte strukturiranja društva i njihov mogući utjecaj na ponašanje pojedinca u društvu.
2. Kritike vezane na *problem tumačenja izvor značenja simbola* – to je dijelom vezano za prvu kritiku

3. *Interakcionizam kao socijalni pravac* – je izraz kulturalnih ideala američkog društva. Pod tim se podrazumijeva da ovaj pristup koji u središte stavlja pojedinca je više u skladu s američkim shvaćanjem pojedinca i društva. Naime, u američkoj varijanti tog viđenja se više naglašava autonomija pojedinca u smislu da pojedinac primarno kuje svoju sudbinu. Snažni, motivirani postižu što hoće. Za razliku od tog viđenja europska tradicija daleko je svjesnija da postoje šire društvene okolnosti koje determiniraju mogućnosti pojedinca.

3. MARKSIZAM (23)

SUDBINA MARKSIZMA U SVIJETU USLIJED DRUŠTVENIH I POLITIČKIH PROMJENA:

Marksizam je veoma značajna teorija o društvu na kraju 19. st. i početku 20. st. O ovoj teoriji se danas govori jako malo i to uglavnom u negativnom kontekstu s obzirom na društveni poredak u bivšim socijalističkim zemljama. Marksizam kao teorija je povijesno prevladan. Kod nas je prisutno stajalište da je marksizam gotovo sasvim mrtav. To stajalište bilo je izrazito prisutno dijelom i zbog toga što je na vlast '90-ih god. došla «antimarksistička i antikomunistička stranka» koja je doprinijela tome da se takvo stajalište proširi. Ne govoriti o marksizmu ili govoriti o negativnom smislu te teorije značilo bi samo redukcioniranje povijesti.

DJELA U KOJIMA SE IZNOSE OSNOVNA STAJALIŠTA MARKSIZMA:

Marksizam kao teorija se formira '40-ih i '70-ih god. 19. st. i uglavnom se vezuje za 2 teoretičara koji su doprinijeli nastanku i formuliranju osnovnih ideja marksizma: **Karl Marx** (1818.-1883.) i **Fridrich Engels** (1820.-1896.).

U vremenskoj epohi od '40-ih do '80-ih god. ova 2 autora objavila su niz djela u kojima su izložili osnovna stajališta ove teorije:

«**Kapital**» - djelo koje predstavlja kritiku političke ekonomije tog vremena. To je djelo od 3 dijela. U njemu je Marx pokušao objasniti funkcioniranje modernog kapitalističkog sustava proizvodnje. U povijesti ekonomske misli ovo djelo se uzima kao osnova razvoja političke ekonomije.

Od ostalih djela koja su teorijsko-sociološka može se spomenuti zbornik «**Rani radovi**» - pod značajnim utjecajem Hegelove filozofije. Hegel je jedan od najznačajnijih filozofa, a Marx i Engels spadaju u tzv. *lijeve Hegelovce*. Tematika ovih tekstova je problem emancipacije građana u društvu i kritike drugih teorija tog vremena. Jedan od članaka je onaj gdje je Marx na primjeru Židova pokušao pokazati taj problem. Tu su također sadržane i kritike nekih drugih autora tog vremena.

Među značajnijim djelima ove teorije priznata je i studija «**Njemačka ideologija**» - koja je posebno posvećena kritici nekih modernih teorija.

«**Manifest komunističke partije**» (ili *Saveza komunista*) - predstavlja djelo koje je vid prijelaza iz teorijskog u praktični dio teorije. Ovaj manifest je pisan za prvu organizaciju, odnosno skupinu istomišljenika - političku stranku koji su odlučili da praktično-politički djeluju.

Jedna studija koju je napisao Engels je «**Podrijetlo porodice, privatnog vlasništva i države**» čije je prvo izdanje bilo '80-ih god. 19. st. Ova studija se danas smatra nezaobilaznom literaturom u analizi obitelji. Tamo se smatra da je bitna funkcija monogamne obitelji osiguravanje privatnog vlasništva, i uređenje nasljedstva.

(24) OSNOVNA OBILJEŽJA MARKSIZMA KAO TEORIJE O DRUŠTVU:

- a) Marksizam spada u *makroteorije*, kao i funkcionalizam. Pristaše marksizma smatraju da ova teorija nudi dostatna objašnjenja o načinu funkcioniranja društva kao tzv. globalnih zajednica i da pružaju i analiziraju povijesni razvoj ljudskog društva (*dijakronijski pristup – teorija analizira u vremenu*). Ona je imala i svoje filozofske sastojke iz kojih je izvodila stajališta o društvu, razvoju. Samouvjerena da nudi punu istinu o društvu (*apsolutistička*). U filozofskom smislu bi se mogla ubrojiti u *Materijalističke-ontološke koncepcije* što bi značilo da za odgovor na pitanje «što je bitak?», zastupa stajalište o materijalističkoj koncepciji. Materijalistički pristup je imao obilježja materijalističkog povijesnog pristupa pa je bitnu ulogu pridavao povijesnom razvoju kao nečemu što mijenja ljudska društva. Ono što definiramo kao «bit čovjeka» nije jednom za svagda dano, nego se kroz povijest ljudskih društava mijenja.

- b) Drugo obilježje (predmet mnogih kritika) je *unošenje u analize društva i čovjeka u društvu jedne komponente koja nije bila prisutna u drugim sociološkim teorijama* – materijalne sfere ili način privređivanja u društvu. To kako ljudi proizvode osnovna sredstva za život i u kakvim odnosima to čine nije nebitno za razumijevanje položaja ljudi u društvu.

S obzirom na pridavanje važnosti sferi materijalne proizvodnje, marksisti su razvili koncepciju o *superstrukturi društva* ili tzv. *društvena baza* i s druge strane *duhovna nadgradnja*. Polazi se od karaktera načina privređivanja (način proizvodnje, proizvodne snage i proizvodni odnosi). U određenim povijesnim razdobljima se način proizvodnje odvija pod određenim prednostima. Razlikuju viša načina proizvodnje (današnji-moderni, prijašnji-robotovlasnički za vrijeme antike i Rima).

U okviru materijalne proizvodnje važno je kakvi su odnosi ljudi koji su angažirani u procesu privređivanja. Važni su i resursi koji sudjeluju i s obzirom na to postoji razlika. U robotovlasničkom razdoblju je resurs bila zemlja, a danas je to znanje, koje je sve značajnije, ili društveni kapital – kvaliteta ljudskog potencijala. Funkcioniranje pojedinih načina proizvodnje se odvija tako da su ljudi grupirani na određene skupine i one su međusobno konfliktne. Tu oni koriste pojam *klasa*, taj pojam vezan je za veće grupe ljudi čiji položaj u načinu proizvodnje nije jednak i može doći do sukobljavanja. To je poseban problem vlasništva. Međutim, nije uvijek formalno-pravno vlasništvo pokazatelj stanja u načinu proizvodnje (primjer: bivša socijalistička društva pokazuju da formalno-pravno vlasništvo nije uvijek što i stvarno. Svi građani participiraju u društvenim dobrima, makar nisu mogli prodati to svoje vlasništvo).

Ova teorija razvila je specifičnu filozofiju povijesti u smislu objašnjavanja logike povijesnih razdoblja. Postoje 3 velike epohe u razvoju ljudskog društva:

- 1. Epoha primitivnih (prvobitnih) društava – misli se na drugo razdoblje u povijesnom razvoju koji kao tip ljudskih zajednica ima horde, rodove i plemena. Marksisti smatraju da u ovom razdoblju nisu prisutne klasne suprotnosti i to iz objektivnih razloga. Stupanj razvoja proizvodnih snaga je bio vrlo nizak i u takvim društvima nije dolazilo do velikih nejednakosti između rodova... Tu je postojala jednakost (egalitarizam). Uspijevali su priskrbiti tek toliko sredstava za preživljavanje i zato nema sukoba. S vremenom proizvodna snaga raste pa tako društva mogu proizvesti određene viškove. To je razdoblje prijelaza u drugu epohu

- 2. Epoha klasnih društava – tu dolazi do izrazitijeg grupiranja na klasnoj osnovi vezanoj za način proizvodnje i kontroliranje proizvodnih snaga. Ovu epohu obilježava nejednakost među ljudima (po materijalnim, duhovnim i obrazovnim resursima). Po marksistima se ovdje radilo o dijalektici klasne borbe. Govore da postoje objektivne razlike u društvu, koje pak dovode do sukoba kroz koji se onda mijenjaju i okolnosti u društvu, a to dovodi do mijenjanja i pojedinačnih načina proizvodnje. Proces razvoja klasnih društava dovodi do *kapitalističkog tipa društva* – Marx pokušava dokazati u čemu su unutarnje proturječnosti tog društva. Karakteristika ovog tipa društva je da sve izrazitije dolazi do sukoba između klasa, jer je sam proces sve više društven. Logika je da ljudi djeluju zajedno, a ovdje je ona da postoji privatno vlasništvo i oni izvide tezu da se proturječnost ukida tako da se ukine privatno vlasništvo i da se usklade sam tehnološki način proizvodnje sa karakterom vlasništva. Oni kao razrješenje govore o trećoj epohi

- 3. Epoha besklasnog društva – to bi bila društva u kojima se klasni sukob rješava tako da se ukida privatno vlasništvo i osigurava se jednakost. Razvija se ideja o egalitarnom društvu, tj. društvu jednakosti. Neka shvaćanja tvrde da će postojati jednakost (materijalna) te da će svi ljudi ostvariti jednako. Druga shvaćanja ne govore o jednakoj raspodjeli materijalnih dobara već da svi u društvu mogu, ovisno o šansama, ostvariti svoje sposobnosti.

KAKVA JE ULOGA DRŽAVE I POLITIČKE VLASTI U DRUŠTVU, PO MARKSISTIMA:

Sfera politike. Marksisti su razvili *instrumentalnu koncepciju* koja polazi od teze da *državna vlast nije primarno izraz općeg interesa* nego da ona ima klasnu funkciju, a to znači da ona prije svega realizira interese tzv. vladajuće klase u društvu, prema tome vladajući kontroliraju sredstva za proizvodnju. Oni koji su moćni u gospodarstvu također su moćni u politici.

Karakter proizvodnje utječe na oblike i sadržaje duhovnog stvaralaštva ljudi u društvu. U sferi duhovnog stvaralaštva se izražavaju obilježja ekonomske sfere.

Što se tiče problema *socijalnih revolucija*, Marksizam je često bio definiran prema tom problemu. Nasilne promjene ili revolucije su razlog prijelaza iz jedne epohe u drugu, bilo kao građanski ratovi unutar zemlje ili na druge načine. O tome, da li su marksisti smatrali da je revolucija nužna, su se vodile mnoge rasprave. Zašto bi iz današnje perspektive ova ideja bila manje prihvatljiva nego prije 50 god.? Jedan od bitnih

razloga je da su moderna društva između sebe sve više diferencirana. Danas je daleko teže izvesti revolucionarne promjene nego za vrijeme francuske revolucije... jer su tada društva bila manje diferencirana.

Marksistička teorija je smatrala da *konflikti u društvu nisu nešto negativno*. Ovaj problem uloge nasilja i revolucija je posebno vezan za pitanje da li bi se promjene kapitalističkog društva trebale u društvu događati nasilnim promjenama i revolucijama.

Mišljenje marksista o *budućem razvoju ljudskih društava* je možda i najspornije. Teorijski gledano, osnovni problem u vezi s tim aspektom je proizlazio iz toga što ta stajališta nisu bila jasno izražena, međutim postojale su određene naznake u tekstovima, a dopuštale su koncepciju koja je manje-više bila izvedena u onim društvima u kojima je došlo do revolucija. Znači razvija se model organizacije kapitalističkih društava.

Obilježje *funkcioniranja gospodarstva* – polazeći od teze da privatno vlasnički odnosi u kapitalističkom načinu privređivanja proizvode nejednakosti među ljudima u društvu, marksisti su rješenje problema vidjeli u tzv. *produšeljavanju sredstava za proizvodnju*. Po njima funkciju preuzima država kao kolektivni vlasnik nad tim sredstvima i ona preko svojih institucija preuzima najznačajniju odgovornost za funkcioniranje kapitalističkog sustava.

Osnovni problem je problem tržišta. Marksisti tvrde da je taj tip (robno-novčane razmjene) u određenoj mjeri racionalan zbog toga što se tržište javlja kao konačna stanica vrednovanja i rada pojedinca u društvu. Tržišna proizvodnja je proizvodnja određenih dobara čija se realizacija događa na samom tržištu.

Da jedan dio ljudskih napora ne bi bio izgubljen, marksisti smatraju da tržišni dio gospodarstva treba zamijeniti planskim gospodarstvom. Društvo kao zajednica može unaprijed predvidjeti strukturu potreba svojih građana i na osnovu potreba proizvoditi samo ono što će biti trošeno.

Polazeći od ove 2 teorijske premise se uspostavlja sistem planske ekonomije (planskog gospodarstva). Uloga tržišta je bitno bila reducirana, tj. nema tržišta radne snage ni kapitala, a samo djelomično postoji tržište roba. Postojao je niz institucija koje su se pri državi bavile gospodarstvom.

Institucija političkih sustava u ovim društvima bila je uspostavljena tako da nije uvažavala tzv. *principe formalne građanske demokracije*, tj. nije dopuštala politički pluralizam (stajališta se ne smiju iznositi slobodno). Marksisti su mislili da se može uspostaviti jedan politički sustav koji bi bio demokratski iako ne bi prihvaćao principe tzv. formalne građanske demokracije. Oni su nudili model jedne stranke koja se poziva na interese radnika.

Iako je formalno pravo glasa (i aktivno i pasivno) bilo ustavom garantirano, s obzirom na uvažavanje višestranačja to su bili nedovoljno kompetitivni izbori jer građani nisu mogli birati između više različitih solucija i manje-više su se ipak pojavljivali na izborima i davali primat vladajućoj stranki. Vladajuća struktura je imala ideološki monopol u društvenom životu, a koristeći sva sredstva ideološkog utjecaja nastojala se afirmirati u društvu.

Osim ideološkog monopola u ovim društvima je postojala sfera monopola u znanstvenim i umjetničkim djelovanjima. Ideološki monopol se očitovao u tome što je, osobito u društvenim znanostima, marksizam imao prioritet. U svim socijalističkim zemljama je marksizam bio transformiran u ideologiju koja je bila osnova funkcioniranja društva. Kod formiranja marksizma u ideologiju je došlo do reinterpretacije stajališta marksizma.

Sustavi koji su formirani kao komunistička društva su se s vremenom pretvorili u tzv. totalitarna društva, a to znači društva u kojima je postojao političko-ideološki monopol vladajuće stranke (i to one komunističke, naravno). U tim društvima su bile bitno ograničene elementarne građanske slobode i prava stanovništva.

Ova teorija je zastupala tezu o potrebi promjena u društvu. Marksizam, istovremeno uz ideju besklasnog društva, zastupa tezu o praktičnom djelovanju da bi se realizirale određene ideje. Ta orijentacija je manifestirala određena teorijska shvaćanja.

(25) OBILJEŽJA RAZVOJA MARKSISTIČKE TEORIJE OD SREDINE 19. ST. DO DANAS:

AD. 1. – Razvoj marksizma kao teorije (U ovih 100 god. koliko ta teorija postoji, djelovali su određeni mislioci koji su se inspirirali marksističkim idejama)

Do '80-ih god. 19. st. marksizam se razvijao pod utjecajem Marxa i Engelsa. U kasnijem razdoblju ima nekoliko teoretičara, najviše njemačkih:

KARL KAUTSKY (*Kauckij*); **EDUARD BERMSTEIN** (*Bermštajn*); **ROSA LUXEMBURG** (pogubljena. Napisala je neke teorijske radove; doktorirala disertacijom «Industrijski razvoj Poljske», a najznačajnije djelo joj je «Akumulacija kapitala»);

Na ekonomskom području značajni su:

RUDOLF HILFERDING (zbog pojačane uloge financijskog kapitala – utjecaj bankarstva na kapitalizam); **ANTONIO GRAMSCI** (*Gramasći* – značajan za razvoj marksizma u Italiji. Neka njegova stajališta su i danas predmet rasprava, a vezano za ideju hegemonije¹⁶ u društvu. Dok je boravio u zatvoru ispisao je 33 bilježnice o talijanskoj povijesti, marksizmu, o savjetovanju u tvornicama, fašizmu... svi ti sastavi su objavljeni u jednom djelu pod nazivom «Zatvorske bilježnice»).

Što se tiče teoretičara koji djeluju u novonastalom Sovjetskom savezu (od 1917.) uključuje se **LENJINA**, mada njega ne može nazvati baš teoretičarom, više vođom, a pod teoretičare se ubrajaju još i:

NIKOLAY IVANOVICH BUKHARIN (*Bukarin* – komunistički vođa i teoretičar, glavni kritičar Staljinizma '20. god. 20. st. Bio je također izvorni predlagatelj uvođenja slobodno-tržišnih odnosa u socijalističkoj ekonomiji); **LAV TROCKI** (bio je revolucionar i teoretik, protjeran i ubijen u Meksiku); **GEORG LUKACS** (*Lukaš* – koji je na teorijskom planu dao značajan doprinos razvoju marksizma i čisto filozofskim pitanjima vezanim za podjelu društva. Mađar). U Francuskoj je značajno ime bilo: **HENRI LEBESQUE** (*Anri* – značajan u analizi života u urbanim zajednicama)

TEORIJSKE ORIJENTACIJE MARKSIZMA:

a) Veza marksizma sa psihoanalizom – frejdomarksizam. Radi se o tome da je već od početka 20. st. jedan broj teoretičara, poznavajući obje orijentacije, pokušao izbjeći negativne aspekte jedne i druge teorije pa je koristeći pozitivne aspekte analizirao fenomene ovdašnjeg društva.

Psihoanaliza nosi novi pristup razumijevanju čovjeka i društva polazeći od psihologističke koncepcije. U marksizmu imamo zanemarivanje pojedinca kao jedinice, a frejdzizam se okreće baš tom problemu – psihološkoj strukturi pojedinca, tj. kako ta struktura utječe na njegovo ponašanje?

Psihoanalizu su obilježili, naravno uz **SIGMUNDA FREUDA**, i **ERIC FROMM**, zatim **WILHELM REICH** i **HERBERT MARCUSE**.

Fromm - je pokušao analizirati što se zbiva u razvoju modernih društva od '30-ih god. na ovamo, a vezano za potrebe tržišta. Njegova djela «Društvo zdrava razuma (Zdravo društvo)», «Biti ili imati», «Čovjek za sebe»; «Bijeg od slobode»; «Misija Sigmunda Freuda»; «Anatomija ljudske razornosti».

Reich - austrijski psihoanalitičar i biofizičar¹⁷. Imigrirao je u Sjedinjene Američke Države, gdje je podučavao u Novoj školi za društvena istraživanja u New Yorku. Govorio je o spolnosti. Bio je proglašen krivim zbog lažnih tvrdnji za njegove metode, te je bio osuđen na dvije godine u federalnoj kaznionici, gdje je naposljetku i umro. Reichov stvarni doprinosi psihologiji je još izložen kao predmet mnogih raspravljanja. Poznate su njegove studije «Spolna revolucija» i «Masovna revolucija fašizma».

Marcuse – u djelima «Erosi civilizacija» i «Jednodimenzionalni čovjek» ukazuje na problem pojedinca u suvremenim kapitalističkim društvima koji postaju svojevrsne žrtve tržišta društva potrošnje.

b) Druga teorijska orijentacija je kritička teorija društva – popularnije frankfurtska škola.

Ova kritička teorija društva je pokušaj da se filozofsko-sociološki promisli o zbivanjima koja su se događala od '20 do '40-ih god. u Europi i svijetu, s pozicije kritičkog pristupa analizi tih fenomena. Djelovalo je 15-20 i više mislilaca. Oni su svojim analizama zahvatili široko područje. Najznačajniji predstavnici su **THEODORE ADORNO** (marksist, filozof i sociolog, te muzikolog) i **MAX HORKHEIMER** (*Horkhajmer* – njemački teoretičar, koji odbacuje empirizam i pozitivizam, te vjeruje da tehnologija predstavlja prijetnju kulturi i civilizaciji. Tvrdio je da prirodne znanosti na kojima je tehnologija utemeljena zanemaruju ljudske vrijednosti.). Ostali su: **KARL POLANY**; **FRANC BORKENAU**; **FRIDRICH NEUMANN** (*Nojman* – je značajan po analizi tipova političke vladavine. Poznatije djelo mu je «Demokratska i autoritarna država»). Frankfurtska škola ima i nastavljajuće: **HARBERMAS JURGEN**.

c) Treća teorijska orijentacija je egzistencijalistička teorija – filozofski pravac kojeg predstavlja JEAN PAUL SARTRE. Ovaj pravac doživljava svoju kulminaciju u smislu utjecaja nakon II. svjetskog rata. Sartre je u

¹⁶ Hegemonija – prevladavanje, prevlast, rukovodstvo, rukovodeća uloga neke klase ili države u odnosu prema drugim klasama ili državama; hegemonizam – težnja za provođenjem hegemonije.

¹⁷ biofizika – proučava odnose između radijacija i živih bića

početku bio pod utjecajem njemačke filozofije, da bi '60-ih god. u njegovim kasnim djelima bilo vidljivo da je došlo do povezivanja klasičnog egzistencijalizma s marksizmom.

d) '60-ih god. u Francuskoj javlja se **strukturalni marksizam**. On predstavlja vezu između strukturalizma, kao filozofsko-teorijskog pravca (koji se izvorno javlja u okviru lingvistike). Njegovo osnivanje se vezuje za **FERDINANDA SAUSSURE**-a (Švicarac) koji je fenomen jezika pokušao analizirati iz ovog vidokruga.

Predstavnici su: **LOUIS ALTHUSSER** (Francuski filozof. Najpoznatiji je po doprinosima u raspravama o porijeklu i razvoju teorija Karla Marxa); **NICOS POVLANTZAS** (je pokušao na novi način interpretirati ulogu države i političke vlasti) i **EIENNE BALIBAR**.

AD. 2. – Politička praksa (*Praćenje određenih političkih i društvenih djelovanja koja su bila inspirirana određenim marksističkim idejama – može se pratiti kroz razvoj radničkog ili komunističkog pokreta*)

Aspekt političke prakse se odnosi na organiziranje radništva u Europi krajem 19. i početkom 20. st. Prve stranke inspirirane marksizmom javljaju se '60-ih i '70-ih godi. 19. st. i to prvo u Njemačko, Belgiji i Francuskoj. Te stranke se nazivaju socijalističkim ili socijal-demokratskim. Funkcioniraju kao nacionalne političke stranke. Za njih su glasali pretežno niži slojevi-radništvo, seljaštvo. Te stranke djeluju jedinstveno sve do 1919. Tada pod utjecajem Oktobarske revolucije (u Rusiji – 24. i 25. 10. 1917.) dolazi do velike rasprave unutar političkih stranaka u vezi pitanja na koji bi se način promjene mogle dogoditi u tim zemljama. To se pitanje (Da li je ovaj model nasilne promjene vlasti opći model?) veže za Oktobarsku revoluciju jer je uspjeh te revolucija bio u nasilnom preuzimanju vlasti od boljševičke strane.

Tako dolazi do grananja te jedinstvene stranke na 3 struje:

- a) **Socijalističke** stranke – ostaju na reformističkom načelu postepenih, mirnih promjena kapitalističkog društva za ostvarenje ciljeva (komunističkog društva);
- b) **Komunističke** stranke – prihvaćaju nasilne promjene vlasti, te zastupaju tezu o kapitalističkom društvu;

Ponegdje postoji i kombinirani tip prve i druge stranke.

Od '20-ih do '70-ih god. obje stranke djeluju u društvima u kojima su postojale – znači u većini društava u Europi:

Daljnje promjene se zbivaju krajem '60-ih god., kad se dijelovi pod utjecajem studentskih zbivanja formiraju u stranke, tzv. **Nove ljevice**. To su stranke čiji su vođe bili iz intelektualnih krugova i njihovo formiranje je bio izraz nezadovoljstva djelovanjem starih stranaka. Osnovna promjena ove nove ljevice je bila vezana za problem REVOLUCIONARNOG SUBJEKTA. Pristaše ove stranke smatraju da radnička klasa treba izvesti društvene promjene. Ideolozi nove ljevice revolucionarne subjekte vežu za studentsku populaciju.

U okviru ovih gibanja se javljaju i koncepcije koje su inspiraciju imale kod Trockya, pa se u nekim zemljama čak i formiraju tzv. **Trockijeve stranke**. U nekim zemljama Trocijeve stranke '70-te i '80-te god. vrše obrat, tj. vraćaju stanje na situaciju iz 1919. god. što znači da kroz **euro-komunističku** situaciju komunističke stranke se zapravo ideološki vraćaju na poziciju mirnog puta u socijalizam. Ova koncepcija je bila najizraženija u Italiji, a kasnije u Francuskoj i drugim državama.

AD. 3. – Nastanak socijalističkih zemalja (*Stvaraju se nakon 1917. god.*)

Smatra se da je nakon revolucije u Rusiji 1919. god. pa sve do '70-ih god. u oko 20-tak zemalja svijeta došlo do društvenih promjena, najčešće nasilnim putem, ali uz specifičnosti u posebnim zemljama.

Nastanak socijalističkih zemalja u Europi se događa nakon II. Svjetskog rata i to tako da do uspostave socijalističkog poretka dolazi ili kao posljedica građanskih ratova ili uz jaku pomoć Sovjetskog saveza komunističkim i socijalističkim strankama u Poljskoj, Čehoslovačkoj, Bugarskoj, Albaniji itd. Kod tih zemalja postoji i jedna prisila da se uspostavi socijalistički poredak.

'60-ih god. ili točnije već od sredine '50-ih dolazi do stvaranja nekoliko država čiji su se vladajući poreci definirali kao varijante socijalističkih poredaka. To se događa u okviru antikolonijalnih procesa za oslobođenje i odvajanje, inspirirajući se marksističkom koncepcijom. Ti antikolonijalni procesi su se odvijali pretežno u Africi i Aziji, a države u kojima se razvio socijalizam, ili barem neka varijanta socijalizma, su: **GANJA**; **TANZANIJA**; **MOZAMBIK**; **EGIPAT**; **ETIOPIJA** (1977.); **ANGOLA** (1975.); **KAMBODŽA** (1974.-1978.); svakako najčudnija varijanta uspostave jednog političkog sistema je u državi **NIKARAGVA** (1982.) gdje se radilo o građanskom ratu.

Razdoblje kraja '40-ih i '50-ih god. je zanimljivo jer dolazi do raspleta dugotrajnog građanskog rata u **KINI** koji je počeo još '30-ih god. i završio tek 1949. god. i to pobjedom komunističke stranke na čelu sa **Mal Ce-Tungom**. To se smatra pokušajem da se u jednoj zemlji razvije neka varijanta socijalizma – u to vrijeme je

najveći dio stanovništva živio na selima. **SJEVERNA KOREJA** koja nastaje kao posljedica *Korejskog rata* je jedan od 3 socijalistička režima koja su danas ostala (**KINA, KUBA I KOREJA**).

U jugoistočnoj Aziji 1954. god. se formirao **SJEVERNI VIJETNAM**, kao socijalistička ili komunistička država. Formirao se kao posljedica ulaska Amerikanaca i Francuza u njihovom pokušaju da kontroliraju tu zemlju. Pobjeđuje Sjeverni Vijetnam, a Južni i Srednji se ujedinjuju.

KAKO SE MOŽE OCIJENITI MARKSISTIČKA TEORIJA I NJEZINA AKTUALNA VRIJEDNOST KAO TEORIJA U ANALIZI SUVREMENIH DRUŠTAVA? DA LI SE TREBA PRIKLONITI MIŠLJENJU DA JE MARKSIZAM MRTAV?

Treba imati na umu da je marksizam teorija, a ne ono što je bila politička praksa u bivšim komunističkim društvima. Treba ukazati na 2 aspekta marksističke teorije od kojih je jedan zasigurno prevladavao, dok drugi ima određene vrijednosti:

1. **Analitički** aspekt
2. **Prognostički** aspekt (to je ono što uzrokuje tzv. utopijski karakter)

AD. Analitički aspekt:

Najveći doprinos analitičkog aspekta marksističkoj teoriji je u tome što je u analizu društva unijeto shvaćanje da se ne može zanemariti način proizvodnje onih esencijalnih (bitnih) proizvoda koji su nužni za egzistenciju.

Nije slučajno što se zadnjih godina u vezi s procesom globalizacije reafirmiraju stajališta marksističke teorije.

AD. Prognostički aspekt:

Prognostički aspekt bi se odnosio na teorijska stajališta marksista koja se odnose na budućnost razvoja ljudskih društava s tim da su marksisti te ideje o načinu konstituiranja budućih društava izvodili iz određenih teorijskih analiza. To je način objašnjenja funkcioniranja kapitalističkog sistema (proizvodni aspekti) i posljedica koje bi takav razvoj imao na moguće promjene. Ovaj prognostički dio marksizma ima ideje o načinu funkcioniranja socijalističkih društava, a one su bile na ovaj ili onaj način prisutne u političkoj i društvenoj praksi funkcioniranja tih društava.

Osnovne ideje o funkcioniranju socijalističkih društava su ideje o *planskom gospodarstvu* i ideja o *komunističkoj stranci* kao onoj koja akumulira znanje o razvoju društva, osmišljava povijest, nosi progres – što je rezultiralo stvaranjem totalitarnih poredaka.

Ako uzmemo bivša socijalistička društva kao onaj model koji bi trebao dovesti do egalitarnog društva, onda možemo reći da je ta ideja dosta dvojben. Ono što u tom aspektu marksizam može dati je ideja o jednakosti (socijalnoj pravdi), ali to je orijentaciona ideja.

NEKOLIKO TOČAKA VEZANIH ZA MARKSIZAM, ALI NA OVNOSU ISKUSTAVA:

(26) ODNOS MARKSIZMA PREMA DEMOKRACIJI:

Osnovni problem u teorijskom smislu je bio insistiranje na razlikovanju između tzv. *formalne demokracije* i ono što su marksisti zvali *socijalna demokracija*.

Formalna demokracija – je skupina načela ili principa na kojima se utemeljuje jedan politički poredak kojeg nazivamo demokratski. Ta načela su bila najavljena Francuskom revolucijom (1789.), tj. Deklaracijom o nezavisnosti i Deklaracijom o pravima čovjeka i građanina (u kasnijem razdoblju to čine principi građanskih ljudskih prava). U taj fundus načela spadaju:

- načelo pasivnog i aktivnog biranja;
- načelo suvereniteta naroda u smislu demosa (političkog naroda);
- načelo legalizacije političkog pluralizma (slobodu nesmetanog udruživanja i javnog iznošenja političkih i drugih ideja i shvaćanja, tj. onih koji *ne dovode* u pitanje opstojnost demokratskog sustava).

Koncept građanske odnosno formalne demokracije uključuje zaštitu tzv. *privatnih prava* – pod tim pravima podrazumijeva primjerice: privatnost stana, pravo na ne prisluškivanje, itd., a sve u cilju zaštite građana od organa vlasti.

Socijalna demokracija – koncept ove demokracije u marksističkoj teoriji je htio naglasiti potrebu da se osigura «socijalna pravda» za pojedinca ili da se pojedincima omogući ostvarivanje socijalnih i ekonomskih prava.

Ovaj koncept polazi od stajališta da principi formalne demokracije mogu često dovesti do negiranja mogućnosti ostvarivanja socijalnih prava. Prema tome marksistička teorija drži da su neki principi formalne demokracije prepreka za ostvarivanje socijalne demokracije i zato je njihov odnos prema sadržajima formalne demokracije bio negativan. Zbog toga u konstituciji političkog poretka u socijalističkim društvima je vidljivo da se ti poreci nisu temeljili na principima formalne demokracije, nego na nekim drugim principima za koje su vladajući krugovi smatrali da će stvoriti viši stupanj socijalne demokracije.

Iskustvo ovih društva je pokazalo da nije bilo upitno sukobljavati 2 aspekta demokracije nego da oni moraju biti u procesu prožimanja i procesu potpomaganja. Zbog takvog shvaćanja u tim društvima tijekom razvoja dolazi do ugrožavanja i elementarnih ljudskih prava.

Ne možemo reći da su ti poreci postigli rezultate na temelju sadržaja socijalne demokracije (misli se na podizanje razine životnog standarda...). Paralelno s razvojem najrazvijenijih društava u 20. st. dolazi do suodnosa između formalne demokracije i elemenata socijalne demokracije. Tek u ovom razdoblju se u tim (kapitalističkim) zemljama sve više realiziraju i socijalni aspekti (u manjim društvima nisu izrabljeni svi oblici eksploatacije što predstavlja problem ovakve države da se aspekti socijalne države razvijaju kroz sam koncept te «socijalne države»).

Odnos prema demokraciji marksizma kao teorije i političke prakse je patio od shvaćanja odnosa formalne i socijalne demokracije. Nakon političkih promjena se najviše čini u instaliranju pravnih i drugih pretpostavki za što bolje funkcioniranje formalne demokracije.

RALPH DAHRENDORF – za te zemlje samo uređenje višestranačja nije veliki problem (dovoljno 6 mjeseci) ~ 60 god. – da se svi bitni sadržaji demokratski razvijaju u tim zemljama.

(27) ODNOS MARKSIZMA PREMA RELIGIJI U DRUŠTVU:

Teorijski govoreći, marksistički pristup fenomenu religije bi se mogao imenovati ne kao antiteistički¹⁸ nego kao ateistički¹⁹. Ovaj ateistički stav se ogledao u tome što marksisti polaze od stajališta da religiju treba shvatiti kao dio ljudske prakse i dio osmišljavanja svijeta. Ideja o Bogu je ljudska konstrukcija, to je nešto što ljudi stvaraju i na osnovu toga osmišljavaju svoj život. Pruža odgovore na pitanja tko smo, što smo i kamo idemo? Marksizam se time prvenstveno osvrće na socijalne funkcije religije.

Teza je "Bog ne postoji" (Friedrich Nietzsche), ali postoji realno za one koji u njega vjeruju. Marx je svoju ideju o religiji izveo iz uloge religije u društvu.

U socijalističkim društvima marksistički stav o religiji interpretiran je antiteistički²⁰. Čitav sustav je uspostavljen tako da je postojala nejednakost građana s obzirom na religijska uvjerenja, pa nije bila jednaka dostupnost određenih funkcija onih građana koji su javno manifestirali svoju religioznost. Izuzev Albanije, ni u jednoj državi od bivših socijalističkih zemalja nisu bile zabranjene religijske organizacije, IAKO su bile bitno ograničene u svojoj djelatnosti (pružanju religijskih usluga onim građanima koji su bili religiozni). Zbog te pozicije u situaciji nepriznavanja političkog pluralizma u društvu, religijske organizacije su bile najjača opozicija.

Ta činjenica ima za posljedicu novo pozicioniranje religije nakon demokratskih promjena u smislu izrazite prisutnosti religije u političkom i društvenom životu, više no što to predviđa 2. vatikanski koncil.

(28) ODNOS MARKSIZMA PREMA ETNIČKOM, NACIONALNOM FENOMENU:

Marksistički pristup nacionalnom problemu pod snažnim je utjecajem nacionalističke filozofije. U odnosu na fenomen nacije – marksisti su smatrali da će uloga nacionalne svijesti s vremenom slabiti. Čovjek – racionalno biće i očekivanje da će ljudi kao pojedinci/skupine regulirati svoje odnose na principima koji će u manjoj mjeri uključivati neracionalne sadržaje društvenog života.

Marksisti sudbinu nacija dovode u vezu s logikom razvoja modernog kapitalističkog načina privređivanja, a ta će logika voditi ka svojevrsnoj homogenizaciji svijeta.

Iz današnje perspektive ovaj aspekt etničke homogenizacije nije uznapredovao kako su predviđali. Paralelno s procesom globalizacije događa se obnova za nacionalnim i etničkim identitetima. Autori objašnjavaju to kao reakciju na proces globalizacije, te uzimaju to kao argument da će taj fenomen biti dalje prisutan i da će utjecati na politička, a i kulturna zbivanja. Ova obnova interesa za nacionalnim i etničkim identitetima uvjetovana je raspadom bivših socijalističkih višenacionalnih zajednica (Čehoslovačka).

¹⁸ Stav protiv Boga i onih koji u njega vjeruju.

¹⁹ negiranje Božje egzistencije.

²⁰ Stav protiv Boga i onih koji u njega vjeruju.

Politička praksa bivših komunističkih režima bila je pod utjecajem načelnih teorijskih stajališta o nacijama. Tako su se komunističke vlasti oslanjale na ove ideje (homogenizaciju), a imajući situaciju etničke i nacionalne heterogenosti, razvile su politiku za koju se vjerovalo da može formirati neki novi tip identiteta kao nadomjestak za etnički identitet (Sovjetski Savez, Jugoslavija, Čehoslovačka).

Često se puta gušila nacionalna svijest nacionalnih skupina, posebno onih koji su proklamirale mogućnost osamostaljenja (u bivšem Sovjetskom Savezu 150 nacionalnih i etničkih skupina. Neke od manjih skupina pomiješane s većim (Čečenija – 1,5 milijuna stanovnika u glavnom gradu 20). Koncept koji je bio razvijen je tzv. «nacionalni identitet» ili dvostruki identitet. U Sovjetskom Savezu je to bio tzv. «sovjetski narod». Kod nas je bio koncept «Jugoslavenstva». (Međutim u popisu stanovništva kategorija «Jugoslaven» nikad nije bila nacionalna manjina već nacionalna opredijeljenost).

Komunistički sustav koji je u gospodarsko-kulturnom smislu imao vid modernizacije društva – razvijao je karakter nacionalne svijesti. Tako su neke nacionalne skupine doživjele svoju nacionalnu emancipaciju.

Događa se novi problem s kojim će biti suočene države, a taj je kako regulirati poziciju manjinskih skupina koje ostaju živjeti unutar novoformiranih narodnih država?

Neke su se tlačiteljski odnosile prema takvim stanovnicima, npr. Estonija kada se osamostalila nije htjela priznati državljanstvo svojim državljanima ruskog podrijetla...

Za kraj valja istaknuti, a uzimajući u obzir sve elemente prakticiranja politike prema manjinama u bivšim socijalističkim državama, da su te manjine bile suočene sa objektivnim proturječjima u vrijeme razvitka tih društava, a isto tako su bile nedovoljno respektirane u tim okolnostima, što je rezultiralo gubitkom legitimiteta komunističke vlasti.

Tako vođena politika, u kojoj se nisu uvažavale promjene koje su se događale, je jedan od značajnijih uzroka propasti tih sustava.

(29 i 30) POSLJEDICE KOMUNISTIČKE VLADAVINE U HRVATSKOJ I OSTALIM ZEMLJAMA

Gotovo sve zemlje u kojima je u kraćem ili duljem razdoblju trajao komunistički poredak, su na početku uspostave tog poretka bile *nerazvijene zemlje* (bivši SSSR 1917. i Kina 1959. god.), osim Češke i Mađarske koje su o određenoj mjeri bili nešto više razvijenije jer je u njima proces modernizacije i industrijalizacije započeo prije uspostave komunističkog poretka. Ovu činjenicu o nerazvijenim zemljama je važno napomenuti jer se je u tim zemljama u tom razdoblju odvija taj proces modernizacije, ali specifičan model modernizacije koji je nazivan **socijalističkom modernizacijom** ili «**modernizacije odozgo**», a figurativni dodatak bi se odnosio na činjenicu da je bila provedena pod utjecajem državne vlasti (odozgo).

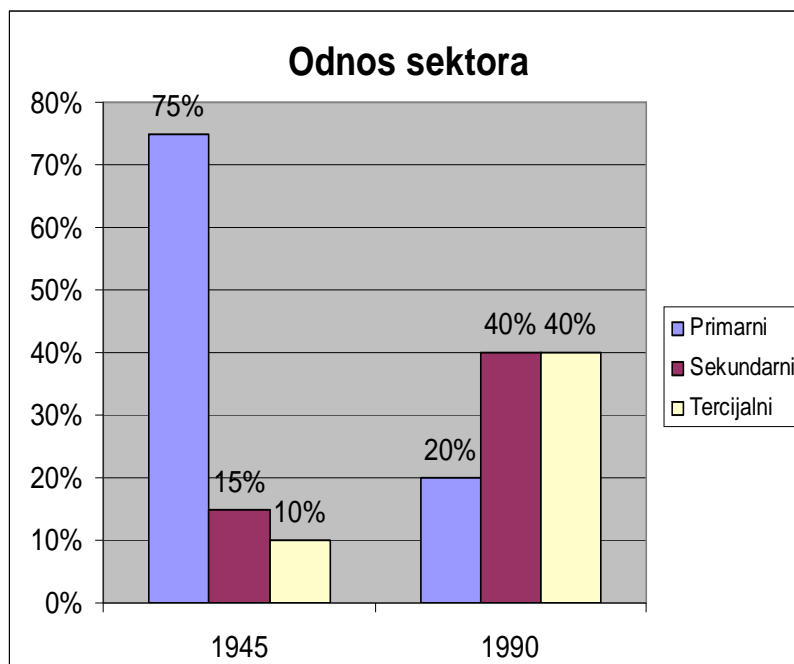
Modernizacija u socijalističkim društvima podrazumijeva kompleksan zbir promjena i procesa koji su se odvijali u svim društvima od Prve industrijske revolucije (druga polovica 18. st.). U središtu tog procesa (vezanog za ekonomsko područje) je industrijalizacija tj. uspostavljanje novog industrijsko/kapitalističkog načina privređivanja (koji se temelji: na *individualnom radu, strojevima, tvorničkim sustavima* kao osnovama, *razvoju tržišta* itd.). Proces industrijalizacije dovodi do drugih društvenih promjena koje imenujemo kao **modernizacijski proces**. Modernizacijski proces je u gospodarskom smislu omogućavao ubrzan gospodarski razvoj, što podrazumijeva značajne promjene u kulturnom, obrazovnom, znanstvenom, sportskom i drugom društvenom djelovanju. Upravo ovaj modernizacijski proces povećava kvalitetu života ljudi u tim društvima, odnosno omogućuje im povoljnije materijalne uvjete (bolji životni standard)

S obzirom da je većina tih društva u vrijeme uspostave modernizacije bila nerazvijena i još nije počeo proces industrijalizacije, socijalistički poredak je omogućio proces industrijalizacije i modernizacije tih društava. Taj proces počinje dosta kasno u usporedbi sa zapadnim zemljama (od '20-ih do '90-ih god. modernizacija) i ima karakter ubrzanog procesa. U kraćem vremenskom razdoblju dogodili su se isti procesi kao i Engleskoj, Francuskoj, Belgiji (za to je njima trebalo duže vremena), npr. procesu urbanizacije u većini bivših socijalističkih zemalja odvijao se brže nego u zapadno-europskim zemljama.

1991. god. Hrvatska je imala omjer 60:40 % grad:selo. Nakon Drugog svjetskog rata 80:20 %. Što se tiče izvedbe procesa industrijalizacije pomalo je specifičan i odvijao se kroz centralno-planski model organizacije gospodarstva.

U prvim razdobljima ovaj centralno planski model je pokazivao dobre rezultate (stope godišnjeg rasta DBP). Jugoslavija od 1946.-1965. god. stope 8-12% godišnje, a u nekim zemljama je gospodarski rast industrijske proizvodnje bio i do 16% (~ i to ostale zemlje socijalističke Europe). '60-ih i '80-ih godina (kriza) – taj model više pokazuje negativne posljedice: *neefikasnost, neracionalnost, neinovativan* (ne reagira brzo na tehnološke promjene) *nema tržišne radne snage već ideologija pune zaposlenosti stanovništva; visok postotak prikrivene nezaposlenosti* (radili ali nedovoljno iskorišteni na radnom mjestu što je utjecalo na proizvodnju);

- **Radikalnije promjene na ekonomskom planu predstavljaju ukupnu reformu sustava, ta dinamika promjena je usporediva:**

- **Drugi indikator – izvediv iz ovih podataka – dohodak po glavi stanovnika (dohodak per capita – manji 1945. nego 1990.)**

1945. god. 500,00 \$

1990. god. 5.000,00 \$

2002. god. 5.060,00 \$

1989. i 1990. ~ BDP 25 milijardi \$

2001. god. 22,5 milijuna \$

(29) POZITIVNE POSLJEDICE KOMUNISTIČKE VLADAVINE U HRVATSKOM DRUŠTVU:

- **Dolazi do značajnijih civilizacijskih promjena, tj. procesa modernizacije. Najznačajnije promjene događaju se u obrazovanju (osigurava se visok stupanj naobrazbe stanovništva).**

1945. god.	35-40 %	nepismenog stanovništva
	50-55 %	imalo 4 godišnju / 6 godišnju naobrazbu
	1-2 %	visokoobrazovanih
1991. god.	~ 6 %	nepismenog stanovništva
	35 %	osnovna ili nedovršena osnovna škola
	~ 40-45 %	srednja škola
	~ 9 %	viša ili visoka
2001. god.	6 – 7 %	nepismenih

- **Područje u kojem se događa značajan napredak: razvijanje sustava zdravstvene zaštite – temeljio se na državnom financiranju (besplatno).**

Kriterij '80-ih god. **odstranjene sve bolesti** koje su mogle imati epidemijski karakter i bolesti vezane uz loš životni standard (tuberkuloza pluća) '90-ih god. bolest se opet širila.

Drugi kriterij **produžavanje prosječnog trajanja života:**

1945. god. 55 – 60 god.

1990. god. 69 god.

2001. 74,65 (za muškarce 71,07; za žene 78,17)

Finska 78,36 god.

Slovenija 76,49 god.

Japanci - najduže

Smrtnost dojenčadi (**perinatalni mortalitet**):

(do 1. god. starosti su teži 1 kg od rođenja)

1945. god. 7,3 ‰ – na 1000 rođene djece do 1 god. Umiralo je njih 70

U nekim zapadnim zemljama stopa ide i do 100-120 umrlih, tj. 10,16 ‰

- **Proces urbanizacije i deruralizacije, deagrarizacije**

Sva ova tri pojma su vezana za proces industrijalizacije. Najveći dio industrijskih tvornica, pogona, gradili su se u gradovima (postojećim ili stvaranje novih gradova – Slovenija, Poljska). Ovo uzrokuje migraciju iz sela u grad – 1991. god. 60:40 u omjeru stanovnika grad naprema selo.

- **Proces automobilizacije društva:**

Posebno razvijeni '60 i '70-ih god. Poslije Drugog Svjetskog rata, broj automobila je bio zanemariv (~20.000 automobila). Dolazi do povećanja, a razlog je u tome što veći dio obitelji je u mogućnosti da kupuje automobile u Kragujevcu (tvornici automobila), pa krajem '80-ih taj broj je porastao na 800.000 automobila, a '90-ih čak 1,5 milijuna obitelji imaju automobil. 1995. god. dolazi do automobilskog buma, 1995, '96-2002. prosječno se kupovalo oko 50-62.000 automobila. 2001. god. prodano je 68.000 novih automobila, a 2002. god. 76.000 novih automobila. Razlozi ovako velike kupovine su u tome što dio obitelji može uzeti automobil na kredit, ali ne i stan. Obitelji koje su već imale automobil, kupili ga za vrijeme buma i star je 15-20 god.

- **Razvoj turizma**

1960, '70, '80-ih snažan je razvoj turizma. Hrvatska postaje značajna destinacija. Većina hotela o kojima se danas govori su izgrađenih '60, '70-ih god. (npr. 10 hotela koji čine Sunčani Hvar, većina je izrađena u tom razdoblju). Izgradnja vikendica – privatnih kuća za odmor (2001. regrutirano 245.000 vikendica u RH, koje su gradili uglavnom pripadnici političko-privredne elite, ali i neki pripadnici radničke klase).

- **Proces profesionalizacije važnijih profesija**

Te profesije poprimaju bitna obilježja koja vezujemo za svaku od tih profesija (razvijala se profesionalna etika = «etika poziva»).

- **Unutrašnje-politički razvoj:**

'70-ih god. vrijeme nastanka srednjeg sloja društva – slični procesi kao u zapadnim dijelovima društva (ali u ranijem razdoblju):

- porast broja činovnika
- sektor trgovine;

- proširivanje obrazovanja;
- menadžeri, profesori, tehnička inteligencija.

Počinju se razlikovati u socijalnom i drugom statusu u odnosu na radništvo i seljaštvo. Ono što je razlikovalo srednji sloj usporedno s zapadnim društvima – rad tih ljudi je bio više vrednovan. Životni uvjeti istog sloja su bili bolji na zapadu.

Danas se formira «stil života», **tipična svijest** slična u zapadnim društvima. Možemo reći da je pozicija srednjeg sloja bila relativno povoljna. To je bitno promijenilo način provođenja slobodnog vremena (primjer: subota – slobodan radni dan, boravak u vikendicama često i godišnji, a ne samo sezonski).

Dolazi do produbljivanja socijalnih nejednakosti u socijalnom statusu srednjeg sloja, međutim te razlike nisu bile tako velika kao u SAD-u.

S druge strane, izraziti oblici siromaštva i bijede *nisu* bili tako *prisutni* jer je mali broj ljudi dolazio u takve situacije i drugačije se reagiralo prema onima koji su dospjeli u takvu poziciju.

Od 50 do 80-ih g. "**Međunarodni plan**" – Bivša Jugoslavija zauzima povoljnu poziciju u Međunarodnoj zajednici, kao jedan od glavnih osnivača pokreta **NESVRSTANIH** – to je političko povezivanje novooslobođenih zemalja Trećeg svijeta (tj. antikolonijalna revolucija – Indija, Indonezija, Gana...). Ovaj pokret nastao je za vrijeme Hladnog rata. Realni politički utjecaj bivše Jugoslavije bio je veći nego njena stvarna snaga zemlje s obzirom na stupanj razvijenosti.

Samoupravni model socijalizma u bivšoj Jugoslaviji (od 50 do 80-ih) bio je manje totalitaran i liberalniji od tipičnog sovjetskog modela koji je bio prisutan u socijalističkim zemljama.

Kao posljedicu ovoga imamo veći gospodarski razvoj, te razvoj umjetnosti, kulture (primjerice: osnivanje Sveučilišne biblioteke u Zagrebu, muzeja Mimara itd.).

(30) NEGATIVNE POSLJEDICE RAZVOJA KOMUNISTIČKE VLADAVINE U HRVATSKOM DRUŠTVU:

(1) Za dio građana RH (za one hrvatske nacionalnosti) koji je bio protiv toga da RH bude u sastavu Jugoslavije, negativne posljedice su bile izrazitije i izražavale su se na njihovim sudbinama (poznato je ono HDZ-ovo stvaranje slike u javnosti «RH u Jugoslaviji kao u tamnici»)

(2) Gospodarsku situacija '80-ih god. obilježava ekonomska stagnacija i kriza ekonomskog samoupravnog modela (ni tržišni ni centralno-planski) koji je bio na djelu u Jugoslaviji. Taj hibrid je propao pokazujući sve više disfunkcija, npr.:

- a) **niže stope rasta gospodarstva** (nulti rast '80-ih koji se odražavao na nezaposlenost 1990. god. kad je bilo oko 120.000 nezaposlenih);
- b) **veliko administriranje** (mnogo činovništva i drugih koji nisu mogli pridonositi gospodarskom razvoju);
- c) **politički sustav** koji je funkcionirao bio je **nedemokratski** jer nije dopuštao funkcioniranje nekih elemenata demokracije (višestranačje, javni izbori, vjerska snošljivost);

primjer 1.: Problem prava na javno manifestiranje religije bilo je ograničeno (60-80% građana bilo je religiozno u to doba). Oni ljudi koji su javno štovali svoje vjerske običaje bili su onemogućeni u ostvarivanju viših položaja.

primjer 2.: U to vrijeme je bilo onemogućeno javno manifestiranje zahtjeva za samostalnu državu. Svi takvi zahtjevi su definirani kao nacionalistički, a njihove vođe su bili proganjani i zatvarani. Pošto je Jugoslavija bila priznata država, to proganjane i zatvaranje pristaša samostalnih država se moglo podvući pod činjenicu da su to oni koji narušavaju državnu sigurnost, te se na taj način to maltretiranje i opravdavalo.

- d) u **komunističkim** porecima **nije bilo omogućeno djelovanje civilnog sektora** jer su željeli kontrolirati svoje građane. Slobodno udruživanje građana nije bilo u logici takvog shvaćanja jer bi moglo postati **neprijateljsko**. Tako je sustav razvio 1 vid utjecaja prema različitim skupinama (nisu se sami mogli organizirati).

Zbog toga, za vrijeme komunističkog razdoblja, se nije uspio razviti vid participativne političke kulture koja je pretpostavka (socio-kulturna) za razvoj demokracije. Pod participativno-političkom kulturom podrazumijevamo volju građana da sudjeluju u javnom životu.

U to vrijeme je bio razvijen tzv. model **Podaničke kulture** – svoj odnos prema političkom životu pojedinac shvaća, ne kao primarni zadatak da se angažira, već za opredjeljenje osoba i grupacija koje će o tome odlučivati.

- e) **problem ekonomskih i političkih emigracija**

Politička emigracija – postoje 2 razdoblja u kojima je broj političkih emigranata bio visok:

1. nakon II. Svjetskog rata, tj. val '45. god., kada je stradao u Bleiburgu velik broj ljudi i dio koji je pripadao Ustaškom pokretu napušta Hrvatsku. Glavni pravci su bili latinoameričke zemlje, Paragvaj, Argentina...

2. val 1971, '72, '73. god. – koji broji oko 25-30.000 ljudi. Oni koji su bili u vodstvu nacionalnog pokreta ili angažirani u strukturi vlasti, su pri smjeni vlasti napuštali Hrvatsku (studenti, dio vlasti). Glavni pravci od '71. su SAD, KANADA, NOVI ZELAND.

Ekonomska emigracija – zbiva se početkom '60-ih kada ondašnja vlast dozvoljava ekonomske emigracije (privremeni rad) dok ostale socijalističke zemlje nisu dozvoljavale odlazak svojih građana u ekonomsku emigraciju. Najveći val se zbiva u epohi od '60- početka '70-ih god. '70 i '80-ih god. se jedan dio vraća, a drugi odlazi, međutim ipak je veći broj onih koji se vraća što potvrđuje popis stanovništva.

U razdoblju od 1960-1975. god. otišlo je u izvaneuropske zemlje ~ 600.000 ljudi, dok u cijelom razdoblju komunizma (znači od '45-90-te) taj broj je ~ 900.000 građana, tj. svaki peti čovjek.

Zadnji popis stanovništva iz 2001. god. pokazuje da u stranim zemljama boravi 270-300.000 građana, tj. onih koji su emigrirali za vrijeme komunizma (1/3 svih tih građana su njihova djeca i unučadi).

'60-ih god. počinje transformacija rigoroznog komunističkog poretka i aspiracije građana rastu. Naime, komunistički poredak nije više mogao opskrbljivati građanstvo jer su njegove aspiracije porasle, pa je vlasti bila prisiljena da dozvoli odlazak vani što dovodi do velikog odljeva stanovništva. '70-ih god. taj odljev (egzodus) stanovništva bio je velik iz Srbije, BiH, te malo iz Crne Gore.

Ova činjenica utjecala je na socio-ekonomske procese.

Negativni demografski procesi u Hrvatskoj

Podaci kojima raspolažemo pokazuju da je:

1950 god. u Hrvatskoj rođeno između 80-90.000 djece;

1990 god. broj rođene djece je bio 48.000,

a 2002. god. samo 43.000 (napomena: u popisu iz 1990. g. djeca rođena van RH se ubrajaju, ali ne i ona rođena 2002. g.).

Od '90-2002. god. u samo 3 god. očit je pozitivan prirodni priraštaj (~ 1,5 ‰), a apsolutni broj umrlih u Hrvatskoj se bitno ne povećava (prema tome *stanovništvo stari*)

Stopa MORTALITETA = 9-12 ‰

Stopa NATALITETA = 9-11‰, a u zadnje 3 god. 12-13‰.

Ostali dijelovi bivše Jugoslavije imaju slične trendove.

Postoji nekoliko socioloških momenta kojima bi to objasnili:

1. Veza između *stupnja migracije i prirodnog prirasta*, tj. u grupi ljudi koji su otišli je najveći broj onih u dobi formiranja obitelji koji onda svoju obitelj formiraju u drugim zemljama, veliki dio se uopće i ne vraća, te svoju djecu ne prijavljuju u Hrvatskoj, a sve to ima utjecaj na prirodni prirast.
2. Ubrzani *proces industrijalizacije* – stvara se slika da je «dvoje djece idealno», a poznato je da je komunizam ipak stvarao uvjete za obitelji sa više djece.
3. Element *demokracije društva* imao je utjecaj na znanstveno istraživanje. Nije postojala potpuna sloboda znanstvenog rada i mišljenja. Ipak '80-ih god. stanje se mijenja jer utjecaj marksizma kao ideologije slabi i počinju se objavljivati radovi (pretežno oni koji se oslanjaju na interakcionizam i funkcionalizam).

ČOVJEK – PRIRODA

(31) PROBLEMI ODNOSA PRIRODE I DRUŠTVA U SUVREMENOSTI:

Od '70-ih god. pa nadalje postoji povećan interes za prirodom, jer su se na vidljiviji način iskazale određene poteškoće i problemi na relaciji čovjek-ljudska bića-priroda.

Neke posljedice u prirodnoj okolini koje su nastale iz određenog načina prakticiranja čovjekova odnosa prema prirodi, sve više se očituju u društvenoj realnosti. To prakticiranje je proizlazilo iz nacionalističke viziji čovjeka o vlastitoj poziciji i položaju u prirodi koja je bila izrazito optimistična u pogledu vjerovanja da je čovjek (ljudska vrsta) gotovo *svemoćna* u odnosu prema neživoj i ostalim dijelovima žive prirode. To je središnja ideja *MODERNE / modernističkog* načina shvaćanja čovjeka u svijetu, prema kojem ljudska vrsta može i ima pravo mijenjati prirodu i prirodne okolnosti kako želi ili misli da odgovara njegovim interesima.

Takav se odnos iskazao u načinu privređivanja (industrijski) koji je doista ljudima sve više omogućavao da u pogledu iskorištavanja prirode postignu takve rezultate koji su u odnosu na ranija razdoblja bili nezamislivi. Imajući takvu predodžbu u odnosu *ljudi – priroda*, ljudi su često zanemarivali negativne procese industrijskog načina privređivanja, a ti su poglavito prilagođavanje prirode svojim svrhama i vidjeli su isključivo ono što je imalo pozitivne posljedice za ljudska društva. Taj *optimizam*, bitno obilježje modernizma u odnosu čovjeka spram prirode.

Vremenom (pretežno nakon Drugog svjetskog rata) postaje vidljivije da to tzv. *neograničeno vladanje* prirodom od strane čovjeka ima i niz negativnih posljedica, što je počelo izazivati filozofske, sociološke a i druge rasprave u smislu postavljanja načelnog pitanja *Je li to modernističko shvaćanje prihvatljivo i kamo zapravo vodi?* – i to ne samo ljudsku vrstu nego i ukupnu prirodu.

Dovodi se u pitanje temeljna teza po kojoj su ljudi neograničeni vladari, dovodi se u pitanje sam egocentrizam i vremenom se razvija drukčiji pristup koji će biti sastavni dio *postmodernističkog* pristupa.

Ideja u okviru postmodernističkog pristupa na neki način destruiira vladajuću poziciju čovjeka i pokušava razviti sustav vrijednosti u kojem će ponašanje ljudi spram prirode biti odgovornije i imati u vidu da priroda nije nešto što je neuništivo i nije nešto što je nezavisno i u pogledu povijesne sudbine ljudske vrste.

Uvodi se zapravo u analizu shvaćanje po kojem prirodno-ljudska vrsta nije odvojene stvarnosti, već je ljudska vrsta sastavni dio te stvarnosti i ljudi mogu, dovodeći u pitanje prirodu, dovesti u pitanje samu ljudsku vrstu. Manifestacije problema koji su počeli nastajati na relaciji *priroda – ljudi*, su oni problemi koji se danas nazivaju ekološkim problemima (zagađivanje riječnih tokova od prljavih tehnologija, negativne posljedice industrijalizacije na biljni svijet, pa sve do zagađivanja atmosfere/zraka).

Negativne posljedice su bile vidljive i u sve većem i bržem iskorištavanju određenih sirovina, energetskih izvora koji su ljudi nalazili u prirodi i koristili ih u procesu industrijske proizvodnje.

Pod utjecajem ovih posljedica (krajem '60-ih – '70-ih god.) se otvaraju teorijsko-znanstvene rasprave vezane za ove probleme. Na početku rasprava shvatilo se kako se meritorno o tim problemima ne može raspravljati iz okvira pojedinih znanosti već će biti potreban jedan *interdisciplinarni pristup* (suradnja prirodnih i društvenih znanosti).

Tako se '70-ih god. počinju razvijati i neke nove teorijske discipline koje se ovim preokupiraju, ali se i one baziraju na interdisciplinarnom pristupu:

1. *Socijalna ekologija* – nastaje kao nova disciplina unutar ekologije koja je dotada bila unutar biološke znanosti i koja se unutar tih znanosti bavila problemom stanovišta, biljnih ili životinjskih vrsta. Zadatak Socijalne ekologije je znanost/istraživanje stanovišta ljudske vrste, danas je razvijena.
2. *Futurologija* – nastaje kao odgovor na pokušaj da se predviđa budući razvoj društva ili pojedinih aspekata u razvoju ljudskih društava.

Obje discipline se razvijaju u istom vremenskom razdoblju (zbog odnosa čovjek - priroda).

Futurologija se orijentira i na procjene o tome kako bi se društvo moglo razvijati, tj. neće li u međuvremenu doći do značajnijih problema u pogledu opstojnosti ljudskih društava u budućnosti. Npr. bavili se temama: – Procjena demografskih kretanja stanovništava; – trajnost važnih resursa (nafte, rude).

Autori za koje bi mogli vezati rasprave o odnosu čovjek-priroda, su skupina od 100-tinjak znanstvenika koji su se okupljali samoinicijativno, tako da su sami procjenjivali da bi trebalo kolektivno promišljati o sve vidljivijim problemima (tijekom 60, 70-ih god.).

Ta grupa znanstvenika poznata je pod nazivom "**Rimski klub**" (prvo mjesto sastajanja Rim). Ova udruga postoji i u niz drugih zemalja (podružnice), kod nas je vodi akademik Ivo Šlaus (fizičar).

Ova skupina nije ostala samo na internim raspravama, već pojedinačno ili skupine znanstvenika pripremaju analize o pojedinim problemima ili posljedicama. Knjiga "**Izveštaj Rimskog kluba**" (do danas 15). Posebno su značajne studije:

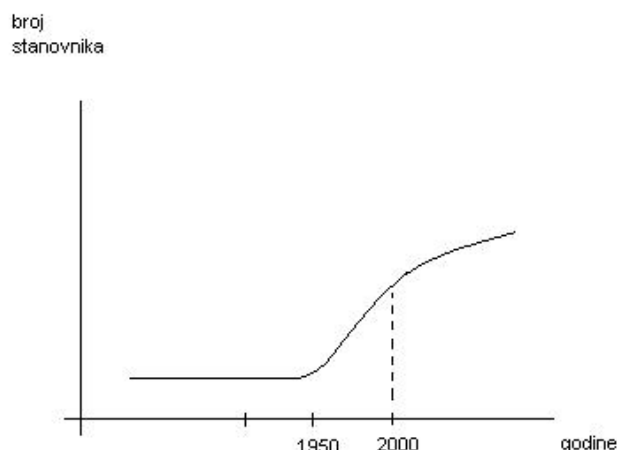
- a) "**Granice rasta**" iz 1972. g.;
- b) "**Čovječanstvo na raskršću**" iz 1974. g.

(Adam Schaff – "Kamo vodi taj put?" – o razvoju socijalističkih zemalja; 12. izvještaj)

U prvoj studiji htjelo se upozoriti na neke probleme pred kojima bi se moglo naći čovječanstvo (u kraćem ili duljem vremenu) i u vezi s tim su naznačili 3 problema koja su smatrali da će biti najproblematičniji u budućnosti:

1. Problem prirodnih resursa ili izvora koji su se koristili u industrijskoj proizvodnji - jesu li se prirodni resursi nekih izvora energije i rada skoro iscrpili?²¹
2. Problem vezan za ekološko pitanje – vodi li nekontrolirani postupak s prirodom, opasnom rušenju ekološke ravnoteže, zagađivanju i uništenju prirodne sredine?
3. Problem moguće opasnosti od prenaseljenosti naše planete i opasnosti da s obzirom na ograničeni rast proizvodnje sredstava za život ljudi dođe do problema gladi ili do nedovoljne ishranjenosti.

Ovo je zapravo obnova **Maltuzijanskih** teza, tj. tvrdnja da je dinamika rasta stanovništva brža od mogućnosti proizvodnje prehrambenih proizvoda. Zbog toga ih zovemo **NEOMALTUZIJANCIMA**. U odnosu na tezu o brzom porastu stanovništva oni su argumentirali demografskim podacima. Podaci su ukazivali na činjenicu da je dinamika porasta stanovništva u 20. st. brža nego što je bila u ranijim stoljećima i da ta dinamika ima karakter tzv. **EKSPONENCIJALNE KRIVULJE**.

- 1650. g. – 0,5 milijardi stanovnika
- 1930. g. – 1,5 milijardi stanovnika
- 1970. g. – 3,6 milijardi stanovnika
- 2000. g. – 6 milijardi stanovnika
- 2040. g. – 16 milijardi stanovnika

U reakcijama na ovu studiju – osporavanje pesimizma. Već postoje umjerenija stajališta u pogledu dinamike. Ipak, zadnjih 5, 6 g. se smanjuje godišnji porast stanovnika u svijetu. Time se za 2040. g. prognozira više od 10.000.000.000 (milijardi) stanovnika.

AGENDA 21 – 115 konkretnih problema, vezanih za pomoć određenim zemljama u vezi zagađenog okoliša (pika voda, zbrinjavanje otpada, obrazovanja djece...)

²¹ Prema najnovijim predviđanjima stručnjaka, za nekih 20 g. će se iscrpiti cjelokupni naftni izvori, što će predstavljati veliki problem za industriju.

Zbog ovoga već danas znanstvenici rade na projektima koji imaju za cilj pronaći novi izvor energije.

(32) Demografska kretanja danas u svijetu (demografski mlada i stara društva)

Svijet se podijelio na 2 skupine zemalja čija su demografska obilježja vrlo različita:

- a) demografski *stara društva* – po broju je manja i orijentirana na Europu, Sj. Ameriku, Japan;
- b) demografski *mlada društva* – čini veća skupina nerazvijenih zemalja, i to Lat. Amerika, veći dio Azije (Indija, Kina).

AD. a) Demografska stara društva (karakter je prirodni priraštaj – tj. odnos između stope nataliteta i stope mortaliteta):

Ova društva suočavaju se zbog svojih demografskih karakteristika sa 2 problema:

- 1) *ekonomski* problem
 - 1a) *gospodarski* problem
- 2) *ljudski* (psihološki) problem

1) Ova društva imaju u načelu vrlo nizak prirodni priraštaj, a neke od zemalja imaju veći negativan prirodni priraštaj (p.p.).

Kod većine ovih zemalja stopa nataliteta (N) kreće se između 8-13 ‰. Stopa mortaliteta (M) je veća, i to negdje od 10-15 ‰.

U zemljama koji pripadaju ovoj skupini stopa M će biti viša od stope N:

Država	Godina	Stopa N	Stopa M	P. P.
Letonija (Latvija)	1995	8,6 ‰	15,5 ‰	- 6,9 ‰
Estonija	1995	9,1 ‰	14,1 ‰	- 5,0 ‰
Bugarska	1995	8,6 ‰	13,6 ‰	- 5,0 ‰
Rusija	1995	10,9 ‰	13,0 ‰	- 2,1 ‰
Njemačka	1995	9,3 ‰	10,7 ‰	- 1,4 ‰
Italija	1995	9,1 ‰	9,5 ‰	- 0,4 ‰

1a) Ukupno stanovništvo je relativno visoko u pogledu ukupne starosti, a prosječno očekivano trajanje života je u ovim zemljama dosta visoko (između 65 i 83 g.).

Kod ovih starih društava, tzv. radni kontingent (stanovništvo od 15 do 65 g.) stanovništva se smanjuje. Tako, udio stanovništva starijih od 65 g. u ovim zemljama prelazi 15 % , a negdje i 18 % ukupnog stanovništva.

Istodobno se i najmlađi kontingent (od 1 do 15 g.) smanjuje, što vodi do zaključka da će se te zemlje prije ili kasnije suočiti s gospodarskim problemom osiguranja radne snage iz vlastitog stanovništva.

Rješenje je bilo takvo da ove zemlje postaju imigracijske, tj. primaju radnu snagu iz drugih društava.

2) Drugi problem je problem osoba treće dobi stanovništva. Ovaj problem je ekonomski, gospodarski i psihološki (ljudski). Dolazi do krize mirovinskih fondova (Njemačka, Austrija, Francuska).

Više se ne može osigurati visok broj mirovina i socijalnih davanja. Francuski zakon, koji je u proceduri, predviđa da bi se do 2005. g. mirovine smanjile do 30 %.

AD b) Demografski mlada društva (nerazvijene zemlje)

P. p. se kod ovih zemalja kreće od 15 do 30 ‰. Stopa N je 30 – 50 ‰, a stopa M od 6 do 15 ‰

Udio stanovništva od 1-15 g. se kreće od 30 - 40 ‰, a udio starijeg stanovništva (od 65 g.) je 5 do 8 ‰.

Većina ovih zemalja je postigla neku razinu zdravstvene zaštite, pa se smanjuje smrtnost najmlađeg stanovništva i u strukturi nema starog stanovništva, zato je stopa M niža, pa je stopa p.p. relativno visoka.

Zemlje koje prednjače sa pozitivnim trendom su:

Država	Stopa N u ‰	Stopa M u ‰	Prirodni priraštaj u ‰
Sirijs	40,0	5,0	35,0
Somalija	50,0	18,0	32,0
Benin ²²	48,0	17,0	31,0
Etiopija	47,0	17,0	30,0
Bolivija ²³	35,0	10,0	25,0
Djibouti (č. Džibuti; poviše Etiopije) ²⁴	43,0	16,0	27,0

Problemi za ova društva su:

- 1) *Problem održavanja životnog standarda stanovništva na istom nivou* (socijalni, politički i društveni):

Dolazi do apsolutnog rasta stanovništva, p.p. je viši od 4 ili 5 ‰. Tako oko 80-tak država, nerazvijenih i mladih društava, danas ima gori standard nego prije nekih 10 g. Te zemlje bi trebale imati rast između 5 i 10 ‰, da bi osigurale minimum.

- 2) *Problem vrlo velikih tzv. demografskih investicija.*

Za razliku od industrijskih investicija, ove demografske investicije su izdvajanje velike količine novca iz budžeta. *To su investicije u školovanje* ²⁵, *zdravstvenu zaštitu.*

Ove investicije ne donose profit odmah. Na žalost, te zemlje nemaju ni jedne ni druge investicije. One daju prednost industrijskim investicijama.

Ove zemlje su 60-ih, 70-ih g. uzimali kredite, sada su im ti krediti veći, a to je zasigurno otežavajuće u demografskim investicijama jer nemaju dovoljno sredstava za investiranje.

²² Životna dob: za žene 53,7 g, a za muškarce 49,9 g.

²³ Životna dob: za žene 65,9 g, a za muškarce 60,9 g.

²⁴ Životna dob: za žene 51,1 g., a za muškarce 47,4 g.

²⁵ Indija bi primjerice trebala godišnje graditi oko 10.000 novih škola

DJELOVANJE DRŽAVNE VLASTI NA NACIONALNOM PLANU U ODNOSU NA ZAŠTITU OKOLIŠA (33. i 34.)

Zagađivanje okoliša je vidljivo još u 18. i 19. st. u Njemačkoj (dolazi do razvitka industrije – čeličana, željezara, dolazi do zagađivanja rijeke Rajne, ispuštanje velike količine otrovnih plinova CO₂...; u Češkoj, Južnoj Poljskoj isto tako).

'90-ih će godina, zbog ovih negativnih procesa doći do promjene plinova u atmosferi, zagađenja zraka, bolesti šuma i onečišćenja ozonskog omotača – kojeg čini smjesa plinova u atmosferi oko našeg planeta. Ozonski omotač apsorbira dio sunčeve energije na zemlji, a uništavanjem tog omotača, više ne može sprječavati prodor ultraljubičastih zraka što vodi do pojave *bolesti kože* (raka) i *bolesti očiju*.

U područjima svijeta gdje je ozonski omotač više uništen, dokazano je da se više pojavljuju upravo ove bolesti kože, očiju i sl.

Stupanj uništenosti ozonskog omotača, po pesimistima je velik i brzo se širi, dok neki znanstvenici negiraju takve tvrdnje. Bilo kako bilo, uništavanjem ozonskog omotača dolazi i do *efekta staklenika*, a jedna od posljedica toga je *otopljanje ledenjaka* i *povećanje razine mora*. Ove promjene dovode do velikih i značajnih poremećaja u strujanjima morskih površina i vjetrova. Povećavaju se temperature, pa su u 6., 7. i 8. mj. temperature od 25-30°C. Već u 4. mj. imamo prosječne temperature koje su prije bile karakteristične tek za 6. mj. (mogli bismo reći da se približavamo nekakvoj suptropskoj klimi).

Aktivnosti:

(33) *Na nacionalnom planu imamo:*

- a) mjere i aktivnosti države koje uključuju zakonodavne aktivnosti državne vlasti, s ciljem postizanja veće zaštite prirode;
- b) formiranje ekoloških udruga, npr. "Pokret zelenih" i sl.

Na međunarodnom planu:

To su aktivnosti koje je prije svega poduzimala org. UN-a. Ta je aktivnost iskazivana u organiziranju nekoliko svjetskih konferencija o okolišu i razvoju. Do danas, od 1972., održale su se 3 konferencije:

- a) 1972. – prva svjetska konferencija o okolišu i razvoju u Stockholmu;
- b) 1992. – druga konferencija u Rio de Janeiru;
- c) 2002. – konferencija u Južnoafričkoj Republici²⁶

Zadnjih 15-tak god. se stvaraju međunarodne ekološke udruge (Green Peace)

Sljedeća mjera koja se može podvesti pod aktivnost države je uvođenje *ekološke rente*. Proizvođači se obvezuju da će iz svog godišnjeg prihoda usmjeriti određeni postotak na nivo države ili lokalne uprave.

Kad je riječ o zakonskoj regulativi, danas imamo ili posebne ili skupne zakone; pod utjecajem ovih konferencija neke države usvajaju konvencije većine za očuvanje okoliša. RH je usvojila konvenciju o tzv. Biljnoj i životinjskoj raznolikosti; Zakon o emisiji otrovnih tvari u atmosferu²⁷.

Do danas se ta emisija štetnih plinova povećava.

U RH se zbog zatvaranja postrojenja u Šibeniku (aluminij), Dugom Ratu (feralagure), emisija ovih štetnih tvari smanjila; ako bismo išli s daljnjim zatvaranjem postrojenja ne bi se mogli razvijati, zbog toga je naše ministarstvo u pregovorima s UN da se nas izuzme iz te odluke o emitiranju štetnih tvari u atmosferu – ta odluka još nije usvojena.

(34) Što se tiče formiranja ekoloških udruga, to predstavlja primjer jednog novog tipa društvenog djelovanja koji počinje krajem '70-ih i početkom '80-ih. Javljaju se novi društveni poreci, a unutar njih se između ostalog

²⁶ Ova treća konferencija doživjela je fiasco.

²⁷ Ovo je danas jedan od najvećih problema, to je problem da se države obvežu da smanjuju CO₂, CO i sl. kako bi se za 10 g. smanjio udio tih štetnih plinova.

Baš u svrhu sprječavanja emisije ovih otrovnih tvari, 1997. g. održan je sastanak u Kyotu, gdje je donesen tzv. "Kyoto Protokol" kojim se zahtijeva od država potpisnica da do 2012. g. smanje emisiju otrovnih plinova u atmosferu u prosjeku od 5% ispod one količine koju su ispuštali 1990. g.

Na žalost ovaj Kyoto Protokol još uvijek nije stupio na snagu u nekim državama. Tako, primjerice, SAD, koji je inače najveći zagađivač, nakon promjene vlasti 2001. g. (kada na mjesto predsjednika stupa George W. Bush) odrekao se ovog sporazuma, te se on neće primjenjivati u SAD jer Bush tvrdi da bi redukcija ugljičnog-dioksida bila preskupa, te bi to imalo negativan utjecaj na gospodarski razvoj SAD-a.

javlja i ekološki pokret, međutim nije jedini, pa tako imamo: *antinuklearni pokret; neofeministički pokret; homoseksualni i lezbijski; znanstveni...*

Pokret je *specifičan način djelovanja* ljudi u društvu koji se odlikuje se visokim stupnjem spontanosti. U počecima djeluju više emocionalno nego što se žele racionalno organizirati.

Zadnjih 10-tak god. se zbiva transformacija, npr. njemački Zeleni. Kako su oni 20 god. prisutni u parlamentu, sad su više stranka nego li pokret jer su za vrijeme svog djelovanja u parlamentu sve više poprimili obilježja političke stranke. Dok udruge koji nisu ušli u parlament, npr. u V. Britaniji, su ostali kao pokret²⁸.

Katolička Crkva se održala jer ima izrazito religijsku organizaciju.

Važno je reći da dinamika djelovanja pokreta ovisi od problema koji se događaju, npr. ako Francuzi šalju svoj otpad u Njemačku onda ekološke udruge blokiraju tu prugu za Njemačku.

Sljedeće obilježje ekoloških udruga, po kojim se one razlikuju od stranaka, jest taj što mogu okupljati ljude različite dobi, obrazovanja, rasa, spola, stranaka. Oni su *transpolitički* ili *transideološki*. Udruge se skupljaju oko pojedinih pitanja koji nemaju klasični politički karakter – zato ti pokreti sakupljaju raznolik svijet.

Političke stranke – većina ih se orijentira iz nekih slojeva. Kad su ojačale udruge, političke stranke su se zabrinule, te '80-ih god. većina stranaka renovira svoj program (npr. njemačka Socijal-demokratska stranka uzima u svoj program zaštitu okoliša – tim činom je htjela spriječiti da zeleni odnesu dio vlasti).

PITANJE: Koliko u Njemačkoj Zeleni imaju članova? Oni nemaju neki stalan broj, jedan dio se razočara pa se isključuje, drugi se uključuje, tako da se ne može reći točan broj.

Ekološke udruge se smještaju u civilnim sektorima. Formiranje prvih ekoloških udruga (85., 86...90-te) je označilo to da su one i od samog poretka doživljavane kao nešto što je neprihvatljivo. U brojčanom smislu, to nije bio velik broj ljudi.

(Na našem fakultetu je prisutna Zelena akcija prof. Viskovića. U Sloveniji je bio najjače razvijen ekološki, kulturni, mirovni pokret).

'90-ih god. se formira 20-tak političkih stranaka. Tada dolazi do dileme tko će na izbore, stranke ili udruge. Veći broj osoba iz udruga prelazi u političke stranke, a zbog višestranačja dolazi do slabljenja udruga.

²⁸ tu činjenicu o ne ulasku većemo za karakter izbornog sustava V. Britanije koji preferira 2 vladajuće stranke